

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

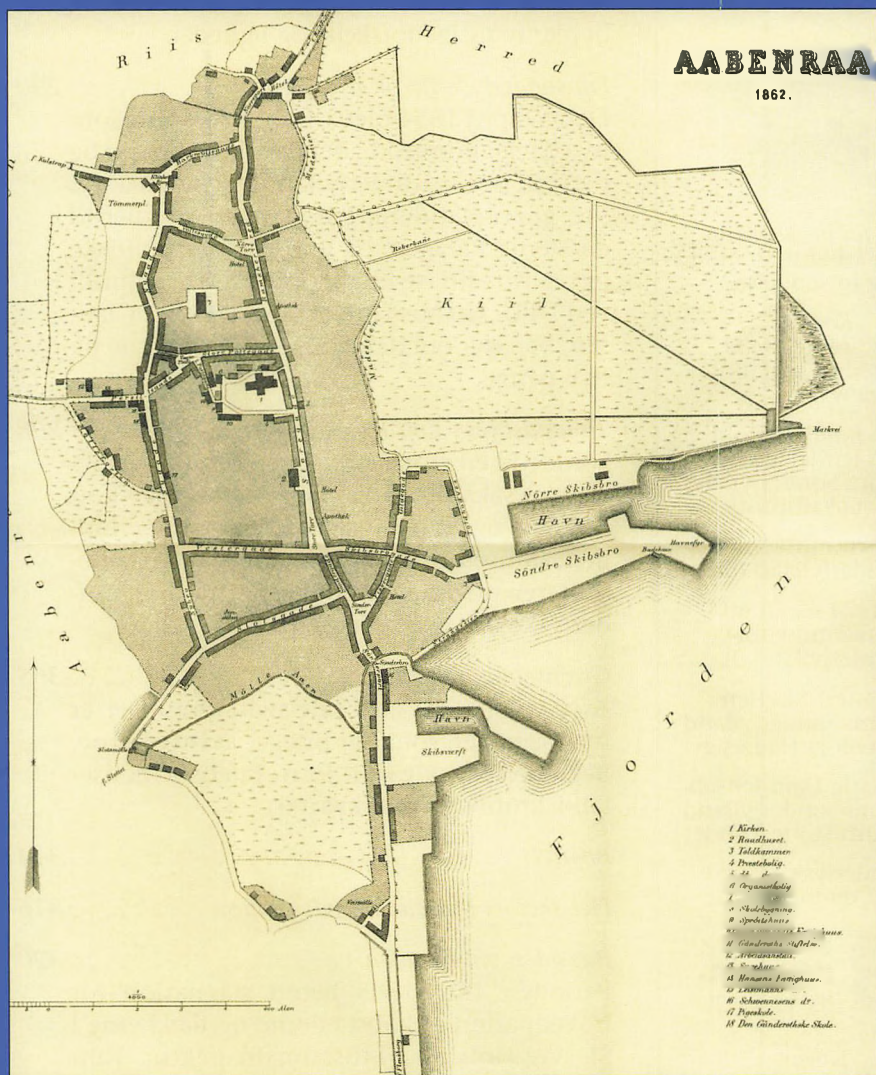
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Sønderjysk Månedsskrift

8 • 2016

Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af Historisk
Samfund for Sønder-
jylland i samarbejde
med Museum
Sønderjylland
og Kulturfokus

Pris for medlemskab
295 kr. årligt inkl. moms
og forsendelse.

Kontakt
Tlf. 74 62 46 83
hssdj@hssdj.dk
www.hssdj.dk

Redaktion
Kim Furdal (ansv.)
Museum Sønderjylland
ISL-Lokalhistorie

www.museum-
sonderjylland.dk

Tlf. 74 62 58 60
kifu@museum-
sonderjylland.dk

Lennart Madsen
Museum Sønderjylland
- Arkæologi Haderslev

Elsemarie Dam-Jensen
Museum Sønderjylland
- Kulturhistorie Tønder

© Sønderjysk Månedsskrift og forfatterne

Sønderjysk
KULTUR-
fællesskab

Layout
Tekst & Design
Haderslev

Tryk
Mohrdieck Tryk A/S
Aabenraa

I dette nummer

*Sønderjyske og kongerigske byer -
ligheder og forskelle* 283

De kongerigske og sønderjyske byer udviklede sig vidt forskelligt i perioden 1867-1920. Fhv. overinspektør Peter Dragsbo har set på sporene af de arkitektoniske, kulturelle og byplanmæssige forskelle og ligheder.

Da sønderjyderne fik nye penge 290

Den 1. april 1854 blev rigsmønt indført som ny officiel møntfod i det danske monarki og dermed også i Sønderjylland. I det dansk-ty-ske grænseland fik overgangen imidlertid en særlig karakter på grund af de politiske og nationale stridigheder. Ph.d., adjunkt ved DPU, Aarhus Universitet, Thomas Clausen, beretter om dengang, sønderjyderne fik nye penge.

To landsbyer - Løjt Kirkeby og Store Jynde vad . . 298

Som led i en større undersøgelse af landsbyer i det såkaldte udkantsdanmark, blev Løjt Kirkeby og Store Jynde vad sat under luppen. Museumsinspektør Kim Furdal præsenterer nogle af resultaterne fra den sønderjyske del af undersøgelsen.

Grænselandskronik 305

Asylspray, SIAD og Code-switching. Det er nye begreber, som har præget avisspalterne. Begreberne indgår i Jørn Buchs Grænselandskronik for juli kvartal.

Bognyt 314

Det sker - i Museum Sønderjylland 316

Bagsiden om forsiden 320

Perioden 1864-1895 betød stagnation for hovedparten af købstæderne og flækkerne i Slesvig-Holsten. Museumsinspektør Kim Furdal giver et rids af byer i krise med enkelte markante undtagelser.

Forsidebilledet: Trap Slesvigs kort over Aabenraa 1862.

Sønderjyske og kongerigske byer - ligheder og forskelle

Af Peter Dragsbo

De kongerigske og sønderjyske byer udviklede sig vidt forskelligt i perioden 1867-1920. Fhv. overinspektør Peter Dragsbo har set på sporene af de arkitektoniske, kulturelle og byplanmæssige forskelle og ligheder.

REDAKTIONEN af 'Månedsskriftet' har spurgt mig, om jeg ville komme med nogle betragtninger om forskelle og ligheder mellem de sønderjyske (nordslesvigske) og de kongerigske (især de sydjyske) købstæder - specielt de forskelle, der opstod i perioden 1864-1920. Det er ikke nogen nem opgave, for byer var og er jo meget forskellige i både topografi og byggeskik. Men lad mig komme med nogle bud.

Man kunne starte med lidt 'kontrafaktisk' historieskrivning: Hvad var der sket med de sønder- og sydjyske byer, hvis Slesvig (til Ejderen) var fortsat med at være dansk i hele perioden? Her kan man bl.a. stille sig spørgsmålet, om Esbjerg Havn og dermed tværbanen fra Kolding ville være blevet anlagt. Omvendt ville Tønning og Husum nok i årene op mod 1900 være blevet erklæret uegnede for den stadig mere dybtgående trafik, så vi alligevel ville have fået Esbjerg, blot på et senere tidspunkt. Der er heller ingen tvivl om, at Haderslev ville have klaret sig en del bedre, dels fordi man ikke i samme grad ville have mistet det rige opland i 'de otte sogne', dels fordi især Haderslevs opland led under nationalt betinget af-folkning under det tyske styre. Om-

vendt er det spørgsmålet om Haderslev med den lange snævre fjord ville have kunnet opretholde rollen som vigtig destination for sejltrafikken fra Fyn og Sjælland; her ville Kolding og Aabenraa nok have taget teten. Tønder led også under udvandringen fra Vestslesvig, men da udvandringen i Vestslesvig ikke var nationalt betinget, men betinget af tilbagegangen for søfart, knipling og arbejdskraftforbrug i landbruget, ville den nok have fortsat, selv om marsklandbruget under dansk styre til gengæld ville være blevet trukket ind i 'andels-samfundets' eksportøkonomi. Aabenraas stærke nedgang efter 1864 skyldes især skibsbyggeriets nedgang, så det er her et spørgsmål, om byen i højere grad ville have klaret overgangen til dampskibe under dansk styre (som f.eks. Svendborg). Så skal man huske, at et fortsat dansk Flensborg ville være blevet de jyske provinser 'Aarhus nr. 2'. Hvor Aabenraa, Sønderborg og Gråsten efter 1920 kom ud af Flensborgs skygge, ville de under samme nation have fortsat tilværelsen som nære nabobyer frem til vore dage.

Fra store brødre til små brødre

Under alle omstændigheder er det ved en sammenligning mellem den nordslesvigske og den sydjysk-kongerigske byvækst påfaldende, i hvor høj grad rollerne blev byttet om i løbet af 1800-tallet. Alle de fire nuværende sønderjyske byer havde omkring 1800 en befolkning, der oversteg alle

byer syd for Aarhus; selv den mindste, Tønder, oversteg med ca. 2.600 indbyggere det ellers så driftige Horsens med ca. 200 indbyggere. Samtidig befæstede Haderslev gennem første halvdel af 1800-tallet sin gamle rolle som Nordslesvigs største by, og gav med ca. 8.000 indbyggere i 1860 fortsat 'baghjul' til det ellers så hurtigt voksende Horsens med sine ca. 5.800 indbyggere. Omvendt er det utroligt, så små mange af de i dag kendte byer i det sydlige Jylland var helt frem til 1864; Kolding var f.eks. i 1860 med 2.865 indbyggere fortsat bagefter alle nordslesvigske byer, og Vejle havde med 3.300 indbyggere kun lige formået at indhente Tønder, mens Ribe trods en hurtig vækst i 1850'erne måt-

te nøjes med ca. 3.000 indbyggere.

I starten af 1920'erne var billedet totalt vendt rundt; Horsens og Vejle var i kraft af den hurtige industrialisering nået op over hhv. 27.000 og 22.000 indbyggere. Kolding havde med ca. 16.000 indbyggere også overhalet Haderslev med sine lidt over 13.000 indbyggere. Og på Vestkysten havde både Ribe (der havde lidt meget under Kongeågrænsen) og Varde (der havde fået gøgeungen Esbjerg i sit opland) overhalet Tønder, som i hele perioden havde en kontinuerlig befolkningsvækst. Der er mange årsager til den markante forskel i udviklingen. Naturligvis betød det noget for de nordslesvigske byer før 1864, at oplandsbefolkningen generelt var

Foto: Peter Dragshn.

Frederiksberg, Aarhus. I forgrunden småhuse på 2 1/2 etage af den slags, som blev bygget til arbejdere og håndværkere i de østjyske byer - men som ikke kendes fra Slesvig-Holsten.

Foto: Flemming Sørensen, Museum Sønderjylland.

Det nordslesvigske arbejderkvarter Lindedal i Haderslev med blandingen af filantropiske boliger (opført af Haderslebener Arbeiter-Wohlfahrts-Verein omkring 1900) og lejekaserner (opført af bygmester Martin Nielsen omkring 1905). Forrest i billedet ses bygmester Martin Nielsens ejendomme, Lindedal 36-38, og i baggrunden anes lige Arbeiter-Wohlfahrts-Vereins bygninger.

mere velhavende, mens de jyske byer efter 1850 omvendt nød godt af væksten i befolkningstal og købekraft gennem den midt- og vestjyske hedeopdyrkning og befolkningsvækst. Udvandringen, hvad enten den var national eller økonomisk betinget, ramte også specielt de nord- og vestslesvigske byer. Men først og fremmest er de fleste forskere og historikere enige om, at Nordslesvig, der sammen med det øvrige Slesvig og Holsten havde været Danmarks vigtigste erhvervsprovins efter København, blev 'udkant' i Det tyske Rige. Heroverfor står, at aksen Kolding-Esbjerg - der også var et led i den danske stats bevidste politik for at 'omgå' Hamborg -

betød, at egnen lige nord for Kongeåen blev et dansk kraftcenter.

Det sociale bymiljø

I denne sammenhæng er mit hovedærinde dog at se på, om der i selve bymiljøet - sammenhængen mellem huse og mennesker - opstod forskelle, som ikke kun kan forklares med forskellig byvækst. Der er én ting, der altid har slået mig: Fraværet af småhuse. Går man gennem de gamle arbejderkvarterer i Vejle, Horsens og Aarhus, ser man gade op og gade ned de samme små toetagers huse med kviste fra perioden mellem 1870 og 1900. De blev for det meste bygget af murere og tømrere, som udlejede over-

etagen og kvisten til arbejderfamilier - men i de mere ydmyge kvarterer var en del af småhusene også bygget af arbejderne selv. Især i Horsens eksploderede antallet af kvarterer med småhuse, efter at man med vedtagelsen af Estrup-regeringens lov af 1887 om støtte til arbejderboliger i 1890 begyndte at danne 'Bygge- og Andelsselskaber'. Egentlige 'lejekaserner' var der ret få af. Tilsvarende brød de mere borgerlige etagehus-ejendomme først igennem i løbet af 1890'erne, hvad enten vi ser på Aarhus, Esbjerg eller de øvrige byer.

Over for dette billede af social bredde i nybyggeriet står de sønderjyske, ja alle de slesvigske byer med en næsten total mangel på småhuse. På

grund af den beskedne befolkningsvækst kunne den voksende arbejderklasse længe huses i de gamle bykvarterer, hvor tidligere håndværkergårde langsomt blev ombygget til legehuse. Og da arbejderboligspørgsmålet for alvor kom på dagsordenen i Tyskland med de Bismarckske sociallove i 1880'erne, skete boligbyggeriet for arbejderklassen som regel enten som filantropisk byggeri, som lejekaserner eller som arbejderbyggeforeninger. Et fint eksempel er Lindedal i Haderslev, hvor den lokale Arbeiter-Wohlfahrts-Verein omkring 1900 byggede en række firefamiliers huse, mens murermester Martin Nielsen 1900-1908 fortsatte med høje legehuse. Til gengæld gik kommunerne tidligt ind

De storslåede villaer, som blev bygget på de nye villaveje omkring 1900, stod i skærende kontrast til arbejderens elendige boligforhold. Villa på Kongevej (Kaiser-Wilhelm-Allée), Sønderborg, opført 1908.

Foto: Lokalthistorisk Arkiv for Dybbøl, Ulkebøl og Sønderborg.

i arbejderboligsagen, f.eks. i Aabenraa med småhusene i Lavgade fra 1904.

Man kan kun gisne om årsagen til denne forskel. Om forskellige traditioner tror jeg ikke, man kan tale, for omkring 1850 opstod der både i Aabenraa og Haderslev småhuskvarterer af samme slags, som man f.eks. ser så mange af ved de fynske byer. Svaret må nok snarere søges i reallønsforskelle mellem Tyskland og Danmark - og formentlig også i de to landes forskellige boligkredit-former. Både den tyske tradition for at spare op og den danske tradition for realkreditselskaber har rødder i 1800-tallet. Endelig var der i Tyskland i anden halvdel af 1800-tallet en tendens til, at man i den brede befolkning foretrak etagehuse frem for småhuse. Grunden var, at der i midten af 1800-tallet var opstået et vildt voksende byggeri af Kleinhäuser især i de vesttyske industrilandskaber. Dette havde gjort etagehuset med den dekorerede facade til noget attraktivt, noget civiliseret og storbyagtigt, trods de dermed følgende boliger i side- og baghuse. Akkurat som små træhuse op til vore dage i både Oslo og Stockholm blev betragtet som socialt stigmatiserende. Denne dyrkelse af Mietshäuser kan bl.a. ses i Flensborg, som i forhold til det jævnbyrdige Aarhus fik mange flere gader med storbyagtige 4-5 etagers huse.

Kærligheden til etagehuse betød også, at det i Tyskland, da havebybevægelsen startede omkring 1904, var sværere at overtale arbejderne til at flytte ind i små huse med have. Til gengæld betød 'havebyen' som alternativ til storbyernes lejekaserner, at bevægelsen fra omkring 1910 fik en meget stor udbredelse i Tyskland. I

Danmark var både byggeforeninger og parcelhaver alternativer til lejekasernerne, og 'havebyerne' kom kun til at spille en vis rolle i København. I de jyske byer var der tradition for småhuse med baghaver, og samtidig blev villabyggeriet 'demokratiseret' frem mod 1920'ernes 'lille danske hus'.

Boligform og stil

Resultatet blev, at vi i de nordslesvigske byer i forhold til de sydjyske byer for det første havde færre, men flottere villaer, ikke mindst i Haderslev med sit velhavende borgerskab (jfr. Aastrupvej og Lindevej). For det andet fik vi i Nordslesvig flere høje etageejendomme i byerne, f.eks. i Sønderborg, der med anlægget af marinestationen 1904-06 fik en kraftig vækst (jfr. Helgolandsgade). Og for det tredje var der før 1920 stort set ikke nogen arbejdere eller lavere funktionærer, der - bortset fra beboerne i de små arbejder-byggeforeninger i Sønderborg og Tønder - ejede deres eget hus. Det blev anderledes efter Genforeningen, hvor antallet af små tofamiliers villaer eksploderede. Som Marcus Lauesen skriver i 'Og nu venter vi på skib', hvor den gamle Juliane Hagemeyer bemærker "alle de små røde huse", der skød op i byens udkanter.

Selve billedet af 'den ideelle lejlighed' var dog nok ret ens på begge sider af grænsen. Danske arbejdere drømte om de tre værelser: Dagligstuen (den fine stue til søndagsbrug), spisestuen (til daglig brug) og soveværelset - og den menige tysker drømte om Beste Stube, Speisezimmer og Schlafzimmer. Skulle man stille højere, kunne der håbes på tjene-

stepige med lille værelse, og stiledede man mod en storborgerlig villa, kunne der blive plads til både salon, herreværelse og børneværelser. En ting synes dog at have været forskellig i de to lande: Køkkenet. Selv om man som regel ikke i de jyske byer havde de små køkkener med masser af indbyggede borde og skabe, som man kender fra København, var det dog reglen, at komfur, køkkenbord og 1-2 skabe hørte til det faste udstyr. Anderledes var det i Nordtyskland, hvor man selv måtte have det hele med; komfur, køkkenbord, skabe og bænke. Det gjaldt både høj og lav; på Broagerland huskede man således, hvordan teglværksarbejderne kom kørende i hestevogn med komfuret øverst på læsset - et helt utænkeligt syn i Kongeriget!

Til sidst er det klart, at der var for-

skelle i arkitektur og byggeskik mellem de to landsdele. 'Neden under' den officielle arkitekturs preussiske nyrenæssance og nationalromantik i slutningen af 1800-tallet var der dog en fælles understrøm af 'muremesterstil', hvor man på begge sider af grænsen dyrkede variationer af renæssance- og schweizerstil. Frem til de første år af 1900-tallet lå forskellene mellem de sydjyske og de slesvigske muremestres byggeskik mere i form og detaljer end i stil. I husformen er det f.eks. tydeligt, at man syd for grænsen tidligere 'frigjorde' sig fra sadeltaget og dels dyrkede lave taghældninger med trempel (højt over vinduerne), dels - især i byejendomme i Haderslev og Tønder - dyrkede kombinationen af stejl mansard til gaden og lav, tagpapbeklædt taghældning mod gården. Også i detal-

Gadestrøget Toosbuystasse-Am Burgfried i Flensborg blev 1900-1914 opført i et storbyformat, som ikke kendes fra danske provinsbyer af tilsvarende størrelse.

jerne var der forskelle, som dels kan henføres til forskelle i undervisningen på de tekniske skoler (f.eks. 'Berlinervinduer' med tre ruder i stedet for 'dannebrogsvinduer') eller forskelle i byggelovgivningen (f.eks. det tyske forbud mod udad-åbnede vinduesrammer i stueetagen). Efter 1900 kom jugendstilen ind i billedet - en stil, som man i Danmark holdt sig meget bevidst fra, fordi man i arkitektkredse anså den for 'tysk', selv om den i virkeligheden opstod i Frankrig-Belgien. Især det nye byggeri i Sønderborg blev smykket med jugendstilens planteslyng eller geometriske figurer. Siden nærmede de to sider af grænsen sig igen hinanden med hhv. den slesvig-holstenske 'hjemstavnstil' og den danske Bedre Byggeskik - en lighed, der som tidligere beskrevet i høj grad skyldtes, at begge stil-bevægelser tog deres udgangspunkt i den gamle vestslesvigske byggeskik.

Byplan og bystruktur

En tredje forskel mellem de tyske og danske byer lå i mulighederne for byplanlægning. I Danmark fik vi ganske vist en byplanlov i 1925, men først med byplanloven 1938 (med virkning fra 1948) fik de danske købstadsforvaltninger mulighed for at pålægge bestemte anvendelser af privatejet jord. Her var Tyskland langt foran; allerede fra 1896 gav den reviderede slesvig-holstenske byggelov byerne mulighed for at fastlægge områder til etagehuse og områder til "landhausmæssige Bauweise". I årene efter 1900 blev muligheden for sikringen af villakvarterer brugt af både Haderslev (Aastrupvej og Sønder-Otting-kvarteret), Aabenraa (Haderslev-

vej-kvarteret) og Sønderborg (Kongevej med sidegader). Dermed har byernes gamle villakvarterer fået et mere homogent præg end i Kongeriget, hvor høje huse og villaer ofte er sammenblandet. Også i nye kvarterer kunne man reservere nogle karreer til høj bebyggelse og andre til småhuse som f.eks. 'Nystaden' i Sønderborg fra 1908-10. En gade med rene treetagers huse på den ene side og alene 1 1/2 etages huse på den anden ville ikke have været mulig at planlægge i Danmark, med mindre ejeren selv ønskede det sådan.

Når alt dette er sagt, må man huske, at de danske og nordtyske byer blot var variationer over det samme nord-europæiske mønster med byer som steder for specialiseret handel og håndværk, opbygget med torv, hovedgade og centrale institutioner i midten - til forskel fra f.eks. de mindre sydeuropæiske bonde-borgerbyer eller de mellemøstlige byer med bazaren i midten. Desuden er de danske og nordtyske byer i nyere tid kommet til at ligne hinanden endnu mere: De har været underlagt de samme byplan-idealiser fra 'ingeniørplanlægningen' omkring 1900 til modernismens planlægning efter 1945 med funktionsadskillelse, ringgader og P-pladser. De har været underlagt den samme kamp mod 'slum' og gammel bebyggelse - siden afløst af bevaring og restaurering. De har fået de samme gågader med tøjstativer og fliser af tvivlsom kvalitet, de har samme spektrum af institutioner fra teatre og museer til arkitekttegnede kulturtempel og glaskasse-'centre', og de er fælles om butiksdød og centraliseringsmani (naturligvis værst i det lille land). ■

Da sønderjyderne fik nye penge

Af Thomas Clausen

Den 1. april 1854 blev rigsmønt indført som ny officiel møntfod i det danske monarki og dermed også i Sønderjylland. Reformen afspejlede en verdensomspændende tendens til at udskifte eksisterende uensartede pengesystemer med stærke og homogene, nationale valutaenheder. I det dansk-tyske grænse-land fik overgangen imidlertid en særlig karakter på grund af de politiske og nationale stridigheder. Ph.d. adjunkt ved DPU, Aarhus Universitet, Thomas Clausen, beretter om dengang, sønderjyderne fik nye penge.

1800-TALLET var i pengepolitisk henseende en brydningstid - globalt og i Sønderjylland. I løbet af dette århundrede blev der i en række stater verden over etableret, hvad den canadiske pengehistoriker Eric Helleiner har kaldt "territoriale valutaenheder".¹⁾ Disse nye, territorielt afgrænsede, homogene og standardiserede pengesystemer - i hovedtræk svarende til nutidens nationale valutaenheder - afløste tidligere tiders brogede pengecirkulationer. Opkomsten af et moderne pengevæsen var betinget af nationalstaternes centralisering af magtudøvelsen samt den teknologiske udvikling, der muliggjorde massefremstilling af identisk prægede mønter og sedler. Den danske rigsmøntreform i 1854 er et eksempel på indførelsen af en sådan territorial valutaenhed. Artiklen ser nærmere på baggrunden for rigsmøntens tilblivelse og på hvilken virkning, reformen fik i Sønderjylland.

Pengene i Sønderjylland

Brugen af penge i samfundslivet var ikke et nyt fænomen i Sønderjylland omkring 1800-tallets midte. Tværtimod havde sønderjyderne i århundreder fra tid til anden betjent sig af mønter eller lignende typer af betalingsmidler, når der skulle afsluttes handler eller betales skatter.²⁾ Landområdets særlige position som bro mellem to nationaliteter betød endvidere, at der både brugtes tyske og danske penge i den daglige handel.

På landet foregik en stor del af udvekslingen af varer og tjenesteydelser traditionelt som byttemidler. En egentlig pengeøkonomi fandtes hovedsageligt i byerne. Den spirende industrialisering i Sønderjylland fra omkring 1830'erne og landbrugets fremdrift udvidede dog efterhånden pengeøkonomiens virkekreds til også at omfatte de mere perifere egne af landsdelen. I takt med øget specialisering og arbejdsdeling blev penge som transaktionsmiddel en stadig mere integreret del af den sønderjyske økonomi.

Førmoderne pengesystemer

Ser man bort fra regionale variationer kloden over, var der særlig tre karakteristika ved de nationale pengesystemer før indførelsen af territoriale valutaenheder. For det første var det almindeligt forekommende, at der cirkulerede en række forskellige møntsorter parallelt med hinanden inden for de enkelte statsdannelsers grænser. Ofte fandtes der ganske vist én eller flere nationale valutaenheder, der

blev betragtet som det pågældende ri-
ges officielle møntfod, men i den
daglige handel florerede typisk et vir-
var af andre mønttyper. Det gjaldt
også i Sønderjylland, hvor et udvalg
af danske og tyske småmønter som
nævnt fandt anvendelse, og hvor
navnlig ældre mønter af typen cou-
rant var udbredt.

Et andet hovedtræk ved stateres pen-
gevæsen før udbredelsen af territoria-
le valutaenheder var, at mønternes
værdi kunne udmåles på hele tre for-
skellige måder. Ligesom i dag havde
pengene dels en pålydende værdi,
dvs. den værdi som var angivet nu-
merisk på mønten, dels en kursværdi,
dvs. pengenes indbyrdes og varieren-

Pengereformen i 1854 omfattede formelt set begge den danske helstats hoveddele - kongeriget og hertugdømmerne. Intentionen med indførelsen af rigsmøntenheden var dog klar: Sønderjylland og Holsten skulle reintegreres i riget med pengepolitikken som middel.

de handelsværdi på et givet tidspunkt. Men samtidig havde mønterne også en iboende værdi, som var bestemt af mønternes lødighed (indholdet af ædelmetal), hvor velholdte de var, og hvad det kostede at transportere dem fra sælger til køber. Denne reelle værdi ved betalingsmidlerne gjorde dem til et oplagt markedsobjekt.

Et tredje særkende ved pengeforholdene før fremkomsten af nutidens territoriale valutaenheder var, at mønter og sedler generelt ikke blev betragtet som ligeværdige dele inden for samme hovedvaluta. Mens mønter med rimelig lødighed i hovedreglen blev anset for at være troværdige og stabile betalingsmidler, var folk mere forbeholdne over for brugen af pengesedler. Årsagen var først og fremmest, at sedlerne ikke havde nogen værdi i sig selv - det var jo bare

papir. Pengesedlerne havde således kun egentlig nytteværdi, hvis de var fuldt indløselige, altså hvis sedlerne på forlangende kunne ombyttes for ædelmetaller svarende til papirpengenes nominelle pålydende. Historisk set havde dette grundkriterie for sedlernes virke i perioder været sat ud af kraft, hvorfor mange mennesker nærrede en grundlæggende mistro til papirpenge som transaktionsmiddel. Dette fænomen kender vi f.eks. fra Danmark under Napoleonskrigene, hvor indløseligheden i perioder blev suspenderet.

Pengereformer i den danske stat

Reformen i 1854 var ikke det første forsøg på en gennemgribende omdannelse af den danske stats pengesystem. Siden slutningen af 1700-tallet var noget lignende forsøgt to gange †

Den sønderjyske pengeøkonomi var endnu i første halvdel af 1800-tallet fortrinsvis knyttet til byerne. Her et fotografi taget ved en markedsdag i Husum i 1910'erne.

Foto: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

ligere. I 1788, på toppen af en højkonjunktur under den florissante handelsperiode, blev specievalutaen sat i omløb som ny møntfod. Speciespengene blev udbredt i Sønderjylland og Holsten, men nåede aldrig at vinde afgørende indpas i rigets øvrige hoveddele, Danmark og Norge, inden initiativet kuldsejlede på grund af økonomisk uformåen og Danmarks involvering i Napoleonskrigene.

I 1813, da Norge var tabt, staten gået bankerot, og pengevæsenet lå i ruiner, søsattes rigsbankdaleren som ny hovedmønt i riget.³⁾ Igen kom man kun halvt i mål: Rigsbankpengene etablerede sig varigt i landområderne nord for Kongeåen, men opnåede aldrig samme status i hertugdømmerne, hvor man af forskellige årsager nærede en indgroet modvilje mod rigsbankmønten. Den danske stat fik derfor med tiden to, nærmest separate, pengesystemer: I Sønderjylland, Holsten samt dele af Jylland fortsatte befolkningen med at betjene sig af courantmønter i det daglige handelsliv. Rigsbankpengene blev her som hovedregel reserveret til betaling af skatter og afgifter til det offentlige. I resten af Danmark - Sjælland og øerne - opnåede rigsbankpengene hurtigt status af en ægte og fuldgyldig territorialvaluta. Sådan var situationen helt frem til pengereformen i 1854.

Pengereform og statsbygning

Efter afslutningen på Treårskrigen (1848-1851), hvor den danske konges soldater havde vundet en betinget sejr over den slesvig-holstenske oprørshær og dennes tyske hjælpetropper, var der behov for politiske tiltag, som kunne binde riget sammen. Her

var rigsmøntreformen tiltænkt en vigtig rolle. Indførelsen af rigsmøntvalutaen tjente flere formål. For det første skulle det nye pengesystem reducere de forholdsvis høje vekselomkostninger, som mange handelsfolk i bl.a. Sønderjylland pådrog sig ved ombytning af én møntenhed for en anden. For det andet skulle reformen gøre det lettere for indbyggere i rigets forskellige dele at identificere sig med hinanden og staten med pengenes afbildning af monarken som det samlende symbol. Endelig for det tredje skulle indførelsen af rigsmønt muliggøre en bedre styring af den samlede pengemængde i landet. Hidtil havde monetære operationer fra statsligt hold været vanskeliggjort af, at pengeforholdene var så mangfoldige, som de var. Rigsmøntreformen var på mange måder et indenrigspolitisk svar på et udenrigspolitisk krav om at opbygge en levedygtig og funktionsduelig dansk statskonstruktion ovenpå Treårskrigens rystelser.⁴⁾

Rigsmøntreformen i 1854

Pengereformens juridiske grundlag var 'Lov angående en forandret benævnelse for den bestående møntfod' fra 10. februar 1854. Med loven indførtes en ny, fælles hovedvaluta i den danske helstat, dvs. kongeriget Danmark samt hertugdømmerne Slesvig (Sønderjylland) og Holsten, under navnet rigsmønt. Denne nye møntfod skulle efter 1. april samme år være eneste gangbare pengesort i riget, mens andre pengeenheder, navnlig den sejlivede courantvaluta, gradvis skulle udtages af pengecirkulationen og omsmeltes. Brug af de forældede mønter i handelsøjemed blev af myndighederne betragtet som

en overtrædelse af rigsmøntlovgivningen og kunne medføre bødestraf.

Skønt reformen omfattede det danske monarki som helhed, var grundmotivet bag den nye valutas indførelse i landets respektive hoveddele ikke det samme. I Danmark øst for Lillebælt, hvor rigsbankpenge var så godt som enerådende, bekræftede loven en allerede eksisterende tilstand - blot forsvandt ordet 'bank' fra betegnelsen på den gældende møntfod. For Sønderjyllands og Holstens vedkommende stillede sagen sig anderledes. Her skulle rigsmønten i betydelig grad fungere som murbrækker i bestræbelserne på at imødegå potentielle separatistiske strømninger, som dem man havde set før og under Treårskrigen. Med den danske finansminister Spønnecks ord var det "forholdsvis ligegyldigt", hvilket navn pengene kom til at gå under i kongeriget, mens det var af "største vigtighed", at navneforandringen i hertugdømmerne blev gennemført strengt og konsekvent.⁵⁾ Rigsmønten skulle markere en frisk start for helstatsmonarkiet uden binding til fortidens splid og kiv.

Pengereformens implementering

Efterdønningerne fra Treårskrigen betød, at rigsmøntens vej ind i den sønderjyske pengecirkulation i udgangspunktet tegnede vanskelig. I krigsårene havde indstrømningen af preussiske dalere til hertugdømmerne været kraftigt forøget. Dette forhold satte sit tydelige præg på pengevæsenets udseende i Sønderjylland i den efterfølgende tid. En flensborgsk avis mente endog i foråret 1853, at så godt som alle mønter i hertugdømmerne med en større pålydende værdi, bar den preussiske konges kontrafej på den ene side.⁶⁾ Så galt fat var det næppe. Der lå dog uden tvivl en udfordring for rigsmønten i at fortrænge de mange udefrakommende penge.

En anden barriere for pengereformens implementering var selve de kommende brugere af rigsmønten. Bredt set var der i det sønderjyske erhvervsliv traditionelt skepsis overfor indførelsen af en statsomspændende, dansk valutaenhed. Mange næringsdrivende mente, at en sådan ville hæmme deres handel med det nordtyske område og frem for alt med Hamborg. Direkte efterspurgt var

Den nye rigsmønt i skikkelse af en 2 rigsdaler fra 1854. På møntens ene side ses et portræt af monarken, Frederik VII. På den anden side er den nominelle værdi angivet.

Foto: Michael Mårcher: De kongelige møntsteder i Altona og København 1813-1873.

rigsmønten alene blandt den helstatspatriotiske handelsstand i Flensborg og i de nordligste købstæder i Sønderjylland. De fleste andre steder foretrak man status quo i pengepolitikken, dvs. en forbliven ved courrantvalutaen. Økonomisk rationalitet blandede sig med nationale og politiske overbevisninger og skabte en generel modvilje mod den nye hovedvaluta, allerede inden den var introduceret.

I den danske centraladministration var disse forhold velkendte. Der blev derfor gjort et grundigt forarbejde til reformen. En forudsætning for lovens gennemførelse var, at de lokale myndigheder i Sønderjylland blev forsynet med en tilstrækkelig mængde rigsmønt til at erstatte de udgående pengesorter. Møntproduktionen på landets to udmøntningssteder i Altona og København blev derfor i årene omkring pengereformen sat kraftigt i vejret. Alene i årene 1854 og 1855 udmøntedes 19 millioner daler rigsmønt.⁷⁾

I sommeren 1853 iværksattes en stor informationskampagne for at udbrede kendskabet til rigsmønt

blandt borgerne i Sønderjylland. Plakater med lovteksten bag pengereformen blev hængt op i de sønderjyske byer og husstandsomdelt i pjeceform. Et antal borgere i de større købstæder, her i blandt Aabenraa og Sønderborg, blev af myndighederne afkrævet erklæringer om, at de havde læst og forstået forordningens budskab. Nogle skatteydere fik udleveret tabeller, som viste omregningsforholdet mellem rigsmøntvalutaen og flere af de gamle pengeenheder. I skolerne blev der bestilt nyt undervisningsmateriale hjem til regnetimerne, så den opvoksende ungdom kunne lære rigsmøntberegningen fra barnsben. Lærerne fik forbud mod at undervise eleverne i courrantmøntfodens underinddelinger, ligesom det blev lokalmyndighederne indskærpet, at offentlige regnskaber skulle føres efter rigsmønt- og ikke, som hidtil stedvis havde været almindelig praksis, courrantberegningen. Jordan var således gødet for modtagelsen af rigsmønten, da pengereformen trådte i kraft i foråret 1854.

Rigsmøntens modtagelse

Ændrede markedsvilkår eller pludselige forandringer i erhvervsmæssige rammebetingelser skaber økonomisk usikkerhed. Det gjaldt også ved rigsmøntens indførelse i 1854. Bekymringer over, hvad det nye pengesystem ville få af betydning for forretningsdriften, fandtes overalt i Sønderjylland. Den i øvrigt helstatsorienterede og kongetro kniplingskræmmer Jens Wulff fra Brede anførte om pengereformen i sin dagbog: "Desværre ser man sig nu nødsaget til i sine regninger at anføre rigsmønt, da kun samme fra 1. april af skal være

lovlig gældende, og er denne møntfod og beregning så vanskelig som ubehagelig, især for en gammel mand, men man må jo finde sig deri".⁹⁾ Andre næringsdrivende synes at have haft en mere pragmatisk tilgang til det nye pengesystem. Det gjaldt for eksempel en række bagermestre i Rendsborg (på grænsen til Holsten) og Flensborg, som benyttede lejligheden - hvor de alligevel skulle tilpasse deres prisskilte til rigsmøntfoden - til at give varepriserne et nøk opad.

Ikke alle handelsfolk fulgte lovens bogstav. I Husum indkasserede to borgere i marts 1855 hver en bøde for at have prissat deres varer i courant. Samme sted blev to skoleforstandere dømt for at have udbetalt løn til en lærer i courantmønter og preussiske dalere. I Aabenraa måtte gæstgiver H.P. Schmidt lide den tort at modtage en retsdom for, som det hed i politiprotokollen, "overtrædelse af de angående møntvæsenet gældende

bestemmelser (...) ved at opgive prisen på og ansætte betalingen for (...) [sine] varer i anden mønt end i rigsmønt".⁹⁾ Schmidt havde bl.a. solgt et glas spiritus (grog) for to courantskilling, hvilket oveni en række lignende forseelser kostede restauratøren en bøde af en anseelig størrelsesorden. Det gennemsnitlige antal registrerede anmeldelser om overtrædelser af rigsmøntloven til politiovrigheden lå i hele Sønderjylland på 26 om måneden i andet halvår af 1854.¹⁰⁾

Rigsmønten stagnerer

Trods de mange forholdsregler og initiativer fra myndighedernes side skred udbredelsen af rigsmøntvalutaen i Sønderjylland kun langsomt fremad efter april 1854. Fra flækken Højer berettede en købmand i et brev til centralmyndighederne senere på måneden, at han som den eneste i byen benyttede den nye rigsmøntberegning ved prissættelsen af sine varer. De øvrige forretningsdrivende fortsatte derimod praksis med at afregne i courant. Situationsrapporter fra lokalmyndigheder rundt omkring i Sønderjylland bekræftede snart, at rigsmønten havde store problemer

Indførelsen af rigsmønten gav anledning til en vis usikkerhed om de fremtidige forretningsmuligheder i det sønderjyske erhvervsliv. Den helstatsorienterede og kongetro kniplingskræmmer Jens Wulff (1774 - 1858) fra Brede lod disse bekymringer komme til udtryk i sin dagbog. Her portrætteret ca. 1840.

med at vinde fodfæste, og at de gængse pengetyper fortsat blev brugt i stor stil.

Regeringens modtræk var i første omgang med passende mellemrum at indskærpe forbuddet mod brugen af 'fremmed mønt'. Da denne fremgangsmåde endnu i sommeren 1855 ikke havde resulteret i markante landvindinger for rigsmønten, skruede myndighederne bissen på: I august samme år fastsatte regeringen i en bekendtgørelse, som blev udbredt over hele Sønderjylland, at angiveren af en handel, hvori der indgik ulovlige pengesorter, ville modtage halvdel af handlens værdi i rigsmønt efter henvendelse til myndighederne.

En kortlivet territorial valuta

Omkring tidspunktet for udstedelsen af bekendtgørelsen om angivelse af

handel med rigsmønt begyndte udviklingen langsomt at vende. Courantmønter og andre uønskede pengesorter blev et stadig mere sjældent syn på de sønderjyske markedspladser, om end de formentlig aldrig forsvandt helt fra cirkulationen. Omkring 1860 havde rigsmønten tilnærmelsesvis etableret sig som en egentlig territorial valutaenhed i Sønderjylland.

Rigsmøntvalutaens epoke i helstaten blev under alle omstændigheder kortvarig. Efter krigen i 1864 overgik pengesystemet i Sønderjylland til tysk møntfod. I flensborgområdet spillede dansk valuta dog fortsat en betydelig rolle. Efter Genforeningen i 1920 blev danske kroner indført i den del af Sønderjylland, som efter folkeafstemning blev indlemmet i Danmark. ■

Litteratur

- Helleiner, Eric: *The Making of National Money: Territorial Currencies in Historical Perspective*. 2003.
- Henningsen, Lars N.: *Statsbankerotten 1813. I: Sønderjysk Månedsskrift 2013*, side 295-302.
- Iversen, Peter Kr.: *Kniplingskræmmer Jens Wulffs dagbog 1854-1858. I: Sønderjyske årbøger 1955*, side 55-152 og 184-248.
- Jørgensen, Harald: *Statsrådets forhandlinger 1848-1863 V*. København 1962.
- Märcher, Michael: *De kongelige møntsteder i Altona og København 1813-1873*. Odense 2012.
- Møller, Erik: *Helstatens fald I-II*. København 1958.
- Neergaard, Niels: *Under Junigrundloven I-II*. København 1973 [1892/1920].

Noter

- 1) Helleiner 2003.
- 2) Papirpenge blev først introduceret i Danmark i 1700-tallet.
- 3) Henningsen 2013.
- 4) Om den udenrigspolitiske kontekst se særlig Neergaard (1892/1916) og Møller 1958.
- 5) Jørgensen 1962.
- 6) *Flensburger Zeitung* 10.03.1853.
- 7) Märcher 2012.
- 8) Iversen 1955.
- 9) Rigsarkivet 1856-1856. Rigsmøntsa-gen. Udskrift af Apenrade Købstads Politiprotokol. 11.07.1854.
- 10) Rigsarkivet 1856-1856. Rigsmøntsa-gen. Chefen for det kongelige gendarmeri i hertugdømmet Slesvig til Ministeriet for Hertugdømmet Slesvig. 1856. Bilag.

To landsbyer - Løjt Kirkeby og Store Jynde vad

Af Kim Furdal

Med støtte fra Slots- og Kulturstyrelsen undersøgte Museum Sønderjylland, ISL-Lokalhistorie i forsommeren 2016 landsbyerne Løjt Kirkeby og Store Jynde vad. Undersøgelsen var del af en større undersøgelse sammen med seks andre museer i det såkaldte udkantsdanmark. I det følgende præsenterer museumsinspektør Kim Furdal nogle af resultaterne fra den sønderjyske del af undersøgelsen.

DE TO LANDSBYER Løjt Kirkeby og Store Jynde vad kan ikke være mere forskellige. Løjt Kirkeby er den største landsby i Løjt Sogn med 2.326 indbyggere i 2015. St. Jynde vad hører til en af de helt små landsbyer i Sønderjylland med blot 96 indbyggere i 2016. Løjt Kirkeby ligger i det frugtbare morænelandskab og tæt på Aabenraa. Turen fra Løjt til Aabenraa kan klares på under ti minutter i bil. St. Jynde vad ligger ved Sønderås frodige åbrink på gesten. Det tager ca. 30 minutter at komme til Aabenraa, mens turen til Tønder kan klares på ca. 20 minutter.

To historier

På tilsvarende vis har de to landsbyer en vidt forskellig historie. St. Jynde vads historie og nuværende situation er tæt knyttet til Sønderå. Størsteparten af sognet ligger i den mere ufrugtbare sandede gest, men fra øst skærer Sønderå sig gennem sognet, som lige vest for St. Jynde vad deler sig i to grene. Åen danner en frodig og karakteristisk bræmme gennem sognet, som

giver græsningsmuligheder og høslæt som et supplement til kornavlens på gesten.

Landsbyen kan spores tilbage til 1230. I 1770 havde landsbyen 11 fæstegårde og 14 kådnersteder med græsningsret samt 40 inderster. Frederik IV forsøgte 1765-1770 at opdyrke gesten ved hjælp af tyske kolonister, hvoraf 15 bosatte sig i Sofiedal sydøst for St. Jynde vad. I 1854 bestod landsbyen sammen med Lille Jynde vad af 14 små landsteder og 40 huse.

Som landsbyen kan St. Jynde vad Mølle spores tilbage til 1230'erne (1238). I 1357 blev mølledammen anlagt, og i 1600-tallet blev der opført et stemmeværk ved møllen, som fordoblede St. Jynde vads plovtag, men som også gav anledning til mange stridigheder mellem mølleren og bønderne, der havde jord ned til Sønderå. I 1896 blev møllen flyttet til sin nuværende placering nord for åen og samtidig forsynet med turbiner. Møllen producerede strøm frem til 1960, mens kornmøllen fortsatte til 1980, hvor møllen blev lukket.

En af de tidligere centrale institutioner var skolen. St. Jynde vad fik omkring 1793 sin første skolebygning, men først i 1810 blev embedet besat med en seminarieudannet lærer. På dette tidspunkt havde skolen ca. 100 elever, hvilket endnu var tilfældet i mellemkrigsårene. I 1922-23 blev den nye trefløjede skole opført med plads til en dansk og en tysk afdeling samt en fælles legeplads, som andre steder i Tønder Amt. Det

var amtmænd Schacks opfattelse, at det kunne bidrage til en bedre forståelse af hinanden på tværs af de nationale skel. I 1968 blev skolen nedlagt, og i dag går landsbyens danske elever i Bylderup Skole.

I mellemkrigsårene fik St. Jynde vad enkelte nye villaer langs især Bøgelhusvej og Burrevej, der også har enkelte parcelhuse. Og i 1980'erne opstod der i byens østlige del et lille parcelhuskvarter.

De første spor af mere permanent bebyggelse ved Løjt Kirkeby kan spores tilbage til 890-1300. Frem til 1500-tallet lignede landbruget på Løjt Land landbruget på resten af østkysten med vangebrug, men i løbet af 1500-tallet begyndte bønderne at levere stude til de vesteuropæiske markeder. Og i slutningen af 1500-tallet tilpassede bønderne landbrugsdriften

til de nye markedsforhold ved at mageskifte deres jord for at skabe større samlede marker, der blev udskilt af fællesskabet, så man fik et såkaldt løkkelandskab.

Studehandelen skabte en betydelig velstand for bønderne på Løjt Land, men skabte også store sociale forskelle mellem rig og fattig. Befolkningsvæksten i Løjt Sogn frem til 1860 fandt stort set kun sted i Løjt Kirkeby og Bodum, som oplevede en kraftig vækst i antallet af håndværkere og tjenestefolk på gårdene. Efter 1867 nød studeproducenterne godt af det store tyske marked. Velstanden betød, at landbruget først på et meget sent tidspunkt blev omlagt til mælkeproduktion. Efter et privat mejeri på Rundemølle lukkede i 1893, blev der året efter åbnet et andelsmejeri i Løjt Kirkeby, som nu er lukket.

Løjt Kirkeby var allerede i starten af 1900-tallet genstand for udflytning af borgere fra den nærliggende Aabenraa Købstad. Udviklingen tog først for alvor fart fra midten af 1960'erne, hvor parcelhuskvartererne begyndte at skyde op i landsbyens nordlige og vestlige del.

Foto: Kim Furdal, Museum Sønderjylland, ISL-Lokalhistorie.

I mellemkrigsårene begyndte Aabenraas borgerskab at flytte ud til Løjt godt hjulpet af kredsbanen, der blev anlagt i 1901. Fra 1960 til 2010 steg befolkningen i Løjt Sogn med 34%, og parallelt hermed skød nye parcelhusområder op omkring Løjt Kirkeby. De første parcelhusområder blev udstykket i midten af 1960'erne, og allerede i 1970 udstykkede den nye Aabenraa Kommune de første af mange parcelhusgrunde, der har gjort Løjt Kirkeby til et attraktivt bysamfund lige uden for Aabenraa.

Bygningskulturen

Fortiden lever altså ind i nutiden. Den frodige morænejord har gennem århundreder bidraget til Løjt Lands velstand, først som landbrugsjord og op gennem det tyvende århundrede som rekreative værdier for et bosættelsesområde. Velstanden i St. Jynde vad har været knyttet til Sønderå, som satte nogle væsentlige begræns-

ninger på udviklingen af landsbyen i det gamle landbosamfund. Med centraliseringerne efter 1970 kom afstanden til de store bysamfund til at spille en afgørende rolle for udviklingen.

Det mærker man også på bygningskulturen. Velstanden på Løjt Land afspejler sig i en særdeles rig bygningskultur. I forbindelse med en bygningsregistrering blev der registreret 58 bevaringsværdige bygninger i de såkaldte SAVE-grupper 1-4. St. Jynde vad har tre bevaringsværdige ejendomme, vandmøllen, den gamle skole, Flensborgvej 52, opført ca. 1750 og den trefløjede skolebygning i Bedre Byggeskik.

Erhvervslivet

I St. Jynde vad er landbruget endnu hovederhvervet suppleret af vandrerhjemmet Bopladsen og en webdesigner. Løjt Kirkeby er særdeles rig på virksomheder. Ifølge det centrale CVR-register havde landsbyen 247 er-

St. Jynde vad gl. skole, der blev erstattet af en ny skole i 1922-23.

Foto: Kim Furdal, Museum Sønderjylland, ISL-Lokalhistorie.

Register

Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af
Historisk Samfund for Sønderjylland

i samarbejde med
Museum Sønderjylland

og
Kulturfokus

Redaktion:
Kim Furdal
Kirsten H. Clausen
Lennart S. Madsen
Elsemarie Dam-Jensen

92. årgang
2016

INDHOLD

Bruun, Jens: <i>1066 og alt det der</i>	174
Clausen, Thomas: <i>Da sønderjyderne fik nye penge</i>	290
la Cour, Morten: <i>Hyrdedrengen der blev professor</i>	123
la Cour, Morten: <i>Guldalderens ansigter - portrætmaleren C.A. Jensen</i>	215
Dragsbo, Peter: <i>Sønderjyske og kongeriske byer - ligheder og forskelle</i>	283
Furdal, Kim: <i>Arkitektur mellem Heimatschutz og modernisme i 1930'ernes Aabenraa</i>	43
Furdal, Kim: <i>Marstal, en sønderjysk flækkekommune</i>	112
Furdal, Kim: <i>The Go-Between - de lokalhistoriske årsskrifter 2015</i>	218
Furdal, Kim: <i>Gårde og huse på Femern</i>	266
Furdal, Kim: <i>To landsbyer - Løjt Kirkeby og Store Jyndeved</i>	298
Hansen, Lorens: <i>Slusefesten 1860</i>	3
Hauge, Anders: <i>Borte for altid?</i>	142
Have, Niels Junggreen: <i>Ringrendingsbanen ved Sønderborg Slot - Gamle lege i ny form</i>	31
Havsteen-Mikkelsen, Mette Eriksen: <i>Ærø efter 1867</i>	106
Hermansen, Karsten: <i>Ærøsk søfart</i>	99
Jacobsen, Helge C.: <i>Den danske byggesparer i Sønderjylland</i>	52
Jacobsen, Helge C.: <i>Sønderjyske højskolebygmestre/-arkitekter før 1920</i>	133
Jensen, Jan Steinbring: <i>Snæblen</i>	58
Jespersen, Mikkel Leth: <i>En sønderjysk kaptajns triste skæbne i Kapstaden 1896</i>	10
Johannsen, Andreas: <i>Benbrudslægerne fra Kolsnap</i>	16
Kampe, Katrine: <i>Forsvindingspunkter - Karin Lind på Brundlund Slot</i>	163
Kirchner, Michael: <i>Femerns historie fra 1864 til i dag</i>	271
Madsen, Lennart S.: <i>Glambek - borgen på Femern</i>	243
Matthes, Lilian: <i>Sønderjyske helleristninger og skåltegnsten - et update</i>	167
Nielsen, Leif Hansen: <i>Stormfloden 3. januar 1976</i>	25
Rasmussen, Carsten Porskrog: <i>Fribønder og fællesskab - Landbosamfund og landbrug på Femern i 1600- og 1700-tallet</i>	260
Roesdahl, Else: <i>H.P. Hanssens navneskilt fra fredskonferencen i Paris?</i>	190
Schlaber, Gerret Liebing: <i>Fra kludetæppe til landskab. Ærø's særegne forvaltningshistorie i grove træk 1440-1867</i>	92
Schlaber, Gerret Liebing: <i>Femerns særlige forvaltningshistorie - Et øsamfund mellem Slesvig, Holsten, Fyn og Lolland</i>	251
Skaarup, Jørgen: <i>Middelalderborgen Søby Volde på Ærø</i>	84
Sørensen, H.E.: <i>Hans Storm</i>	127
Wolf, Hans: <i>Det tyske feltpostvæsen under Første Verdenskrig</i>	181
Wolf, Hans: <i>Læge i Flensborg og Gråsten - Marie Storm-Hollensen, en dansksindet mønsterbryder</i>	203
Aaling, Ole: <i>To minutter til Mellemøsten</i>	210

FASTE RUBRIKKER

<i>Det sker - i Museum Sønderjylland</i>	36, 76, 118, 156, 196, 236, 276, 316
<i>Set og sket i grænselandet - Grænselandskronik</i> (H.E. Sørensen)	65
<i>Grænselandskronik</i> (Jørn Buch)	144, 225, 305
Redaktionen	24, 73, 83

BAGSIDEN OM FORSIDEN

<i>Ringridning i Sønderjylland</i> (René Rasmussen)	40
<i>Modernismen i Sønderjylland 1930-1970</i> (kf)	80
<i>Ærø og Sønderjylland</i> (Carsten Porskrog Rasmussen)	120
<i>'Amatør' faldt ikke i god jord</i> (Carl Heydenreich)	160
<i>Vildtbanesten - markering af gamle kongelige jagtområder</i> (Tenna R. Kristensen)	200
<i>Asylsituationen i Sønderjylland lige nu</i> (Barbara Krarup Hansen)	240
<i>Herredømmet over Femern</i> (Carsten Porskrog Rasmussen)	280
<i>Byer i krise 1864-1895</i> (kf)	320

Redaktionens signaturer:

kf = Kim Furdal, lsm = Lennart Secher Madsen, edj = Elsemarie Dam-Jensen

BOGNYT

- Ahlers, Jens (red.): *Mennesker i krigen - 1864 - Menschen im Krieg* (Jørn Buch) 198
- Andersen, Hans Chr. H. og Anne Nørgård Jørgensen: *Jernalderen i Nordeuropa, Ejsbøl Mose. Die Kriegsbeuteopfer im Morr von Ejsbøl aus dem späten 1. Jh.v.Chr. bis zum frühen 5. Jh.n.Chr* (Niels Algreen Møller) 75
- Andersen, Signe, Maike Lohse og Erik Jensen (red.): *Sydslavig Antologi. Lyrik og Prosa* (H.E. Sørensen) 235
- Asmussen, Jesper: *Gendarmstien fra Padborg til Kettingsskov* (kf) 74
- Bach, Svend: *Om de tyske flygtninge i Danmark 1945-1949. Opgør med en myte* (René Rasmussen) 238
- Bang, Hans Vilhelm: *'Krigen i Haderslev'. Eks-skolebrødre og -søstre blandt venner 1974-1984* (Kamma Overgaard Hansen) 35
- Becker, Bert: *Michael Jebsen 1835-1899. Reeder und Politiker* (Stefanie Robl) . . 34
- Beier, Svend: *Sønderjysk lommeuld. Vollerup i 1940'erne* (Britta Bargfeldt) . . 318
- Blond, Anne (red.): *Hans J., Wegner. Et nordisk designikon fra Tønder* (Peter Beck) 74
- Borger, Guss J., Dirk Meier og Hans Joachim Kühn: *Der Küstenatlas. Der schleswig-holsteinische Wattenmeer in Vergangenheit und Gegenwart* (Anne Marie Overgaard) 34
- Dybbøl 1864-2014 (kf) 195
- Hansen, Lorens: *Billeder fra oversvømmelse i Tønder i 1947* (kf) 158
- Henningsen, Kaj m.fl. (red.): *Sanitetsoldat på østfronten. Haderslevvognmaleren Iver Henningsens breve og tegninger 1915* (Axel Johnsen) . . . 155
- Jacobsen, Torsten Cumberland og Karsten Skjold Petersen: *9. april 1940. Våben, udrustning og uniformer* (René Rasmussen) 194
- Jebsen, Nina: *Als die Menschen gefragt wurden. Eine Propagandaanalyse zu Volksabstimmungen in Europa nach dem Ersten Weltkrieg* (kf) . . 315
- Jensen, Erik, Signe Andersen og Maike Lohse (red.): *Sydslavig Antologi. Lyrik og Prosa* (H.E. Sørensen) 235
- Jensen, Kristian Ditlev: *Sønderjylland, Steder og mennesker* (Jørn Buch) . . . 154
- Jespersen, Mikkel Leth: *Kaptajner og kolonier. Sejlskibstidens oversøiske Aabenraa-søfart (1820-1890)* (Thorbjørn Thaarup) 78
- Just, Flemming: *Soldaten, der vidste han skulle dø* (Britta Bargfeldt) 158
- Jørgensen, Anne Nørgård og Hans Chr. H. Andersen: *Jernalderen i Nordeuropa, Ejsbøl Mose. Die Kriegsbeuteopfer im Morr von Ejsbøl aus dem späten 1. Jh.v.Chr. bis zum frühen 5. Jh.n.Chr* (Niels Algreen Møller) 75
- Kühn, Hans Joachim, Guss J. Borger og Dirk Meier: *Der Küstenatlas. Der schleswig-holsteinische Wattenmeer in Vergangenheit und Gegenwart* (Anne Marie Overgaard) 34
- Larsen, Rolf: *Hvorhen? - Aabenraa-skibenes sejlads på verdenshavene* (kf) . . 234
- Lohse, Maike, Erik Jensen og Signe Andersen (red.): *Sydslavig Antologi. Lyrik og Prosa* (H.E. Sørensen) 235

Meier, Dirk, Hans Joachim Kühn og Guss J. Borger: <i>Der Küstenatlas. Der schleswig-holsteinische Wattenmeer in Vergangenheit und Gegenwart</i> (Anne Marie Overgaard)	34
Møballe, Viggo: <i>Krigsårene i Tønder 1940-1945. Erindringer</i> (Ism)	314
Nielsen, Sune Wadskjær: <i>Dansksindet under ørnebanneret. En biografi om sønderjyden Johannes Christensen</i> (Axel Johnsen)	314
Petersen, Karsten Skjold og Torsten Cumberland Jacobsen: <i>9. april 1940. Våben, udrustning og uniformer</i> (René Rasmussen)	194
Rieck, Flemming: <i>Over sø og land - ofrede skibe og våben i Nydam Mose</i> (Torben Egebjerg)	38
Schovsbo, Per Ole: <i>Hestevogne på landet</i> (Peter Bavnshøj)	234
Stabell, Kjeld: <i>Slægten von Ratlows historie</i> (Carsten Porskrog Rasmussen)	154
Søndergaard, Steffen M. (red.): <i>Ballum-projektet</i> (Arne Høi)	194
Vestergaard, Torben A.: <i>De havde deres tid - på sporet af Sønderborgs tidlige industrier</i> (Leif Hansen Nielsen)	195
Wagner, Adam: <i>Danskhed i middelalderen</i> (H.E. Sørensen)	235

STEDFORTEGNELSE

- Adelby 309
 Agerskov 148, 161*,
 200, 220
 Alkersum 229
 Als 251ff
 Altjellingsdorf 272
 Altona 269, 295
 Amrum 231, 312
 Angel 256
 Arnkilsøre 200
 Arnæs 112
 Askov 127, 137, 203
 Astrup 28
 Augustenborg 55ff*,
 95, 112, 221, 231, 320
 Avendorf 258
 Ballum 26ff*, 58, 160
 Ballum Sluse 28
 Bannesdorf 253ff*, 262,
 278
 Barmstadt 112
 Bevtoft 220
 Bjerremark 6
 Blans 222
 Bolderslev 240
 Bodum 299
 Bommerlund Plantage
 200
 Bornhöved 248
 Bov 200, 220
 Bovlund 135ff*, 220
 Bramstedt 112
 Brede Å 62
 Bredebro 26, 134ff*, 320
 Bredsted 112, 152, 215
 Bregninge 107
 Broager 56, 123, 130,
 203, 320
 Broager Land 288
 Broderup 70
 Brøns 56
 Burg 243ff, 253ff*, 266,
 271ff*
- Burger Binnensee 243f
 Burgstaaken 244, 272ff
 Burgtiefe 243ff, 271ff
 Büdelsdorf 229
 Bylderup 299
 Christiansfeld 51, 53ff,
 95, 112, 160
 Cismar 271
 Danevirke 68, 180
 Ditmarsken 251, 260ff,
 273
 Dybbøl 115, 200
 Dänschendorf 257f
 Egen 96, 168ff*, 221
 Egen Mølle 221*
 Egernførde 100, 133ff
 Egersund 76, 130,
 152f
 Egvad 161*, 200
 Ejdersted 96, 256, 260f
 Ellum 25
 Elmshorn 112
 Emmerlev 28
 Emmerlev Klev 28
 Ensted 222
 Eutin 133, 259
 Felsted 67, 221
 Femern 96, 143, 241ff*
 Femernsund 241*,
 271ff*
 Fjelstrup 56, 137, 181ff
 Fladså 61ff*
 Flensborg 49f, 76, 80,
 127ff, 141, 142,
 144ff*, 203ff, 227,
 229, 231*, 232*, ,
 283ff*, 295, 307ff
 Flensborg Fjord 76,
 106, 206f*, 220
 Flügge 257
 Fole 210
 Frederikshof 200
 Før 229, 231f, 312
- Gammel Frederikskog
 3ff
 Glambek 243ff*, 252ff,
 271
 Glücksborg 93, 100,
 112, 150
 Gottorp 17, 231, 248
 Gram 196, 320
 Gram Slot 61
 Gram Å 60, 160
 Grarup 140
 Grossenbrode 275
 Grøngård 245
 Gråsten 92ff, 127ff,
 141, 143, 203ff,
 219283, 320
 Gråsten Slot 208
 Gudsgave 92ff
 Haderslev 20ff, 28, 40,
 53ff*, 67, 69, 70, 98,
 99, 120, 121*, 135ff*,
 142f, 147ff, 156*, 160,
 211f, 222, 228, 240,
 271, 283ff*, 305f, 320
 Hagenbjerg 171
 Hamborg 29, 47, 103,
 179, 205, 285, 294,
 311ff
 Harreby 63
 Harreslev 149*
 Haved 71
 Havneby 28
 Hedeby 174
 Heide 112
 Hejls 220
 Hejlsminde 137, 220
 Helgoland 96
 Hellevad 161*, 200*
 Hestholm Kog 58ff
 Hjerting 222*
 Hjordkær 51
 Holbøl 220
 Holsted 160

- Hoptrup 54ff, 212, 221
 Hovslund 160
 Husum 3, 271, 283,
 292*
 Hviding 240, 320
 Højer 3ff, 26ff, 95, 112,
 221, 230*, 320
 Højer Kog 3
 Højer Sluse 3ff*, 26ff
 Hørup 143, 220
 Iller Strand 203
 Itzehoe 255
 Jegerup 210ff, 220ff
 Jels 47, 56, 141
 Juvre 28
 Kammerslusen 28
 Kabdrup 156
 Kappel 112ff
 Katharinenhof 257
 Kegnæs 143
 Kellinghusen 112
 Kiel 16ff, 49, 68, 127,
 142, 255ff, 320
 Kielerkanalen 230
 Kiskelund 141
 Klingbjerg 204
 Kliplev 220
 Klostersande 112
 Koldby 26ff
 Kolding 40, 283ff, 320
 Koldinghus 248
 Kollund 130, 141
 Kolsnap 16ff
 Kongeå 60ff, 80, 140,
 142
 Knivsbjerg 147, 153
 Kruså 69ff*, 144ff*,
 226f*
 Kværs 51, 123, 152
 Lakolk 27
 Landkirchen 253ff,
 262*, 270*, 272ff
 Langsted 152
 Lemkendorf 272
 Lemkenhafen 272
- Lille Jyndevad 298
 Lübeck 94, 229, 248f,
 251ff, 273
 Lübecker Bugt 244ff
 Lysabild 171
 Løgum Bjerger 221
 Løgumkloster 28, 67,
 80, 95, 112, 210, 221,
 240, 320
 Løjt Kirkeby 36, 298ff*
 Løjt Land 299ff
 Magisterkogen 58f
 Marienleuchte 254*
 Marstal 93ff, 99ff*,
 106ff*, 112f*
 Meeschendorf 259, 273
 Meldorf 112
 Misthusum 223
 Mjels 141
 Mosbøl 51
 Møgeltønder 27, 46,
 136
 Møgeltønder Kog 4
 Mølby 56, 139f
 Møllehus 27
 Mølmark 127, 203ff*
 Naldmose 200
 Neue Tiefe 244
 Neumünster 112, 311f*
 Nordborg 84, 92ff,
 112f, 143, 220, 240
 Nordstrand 96
 Nustrup 17ff*, 47, 55
 Ny Frederikskog 3ff, 28
 Ny Viddingskog 29
 Nybøl Nor 76, 130
 Nydam Mose 231
 Nørre Ditmarsken 96
 Nørre Løgum 67
 Nørremølle 3, 190
 Nørreskov 168f*, 200
 Nørresø 58ff
 Oksenvad 139
 Oldenburg 257ff, 271
 Oldesloe 255
- Orth 272
 Over Åstrup 137*
 Padborg 70, 225
 Petersdorf 253ff, 261f,
 272
 Pinneberg 112
 Pløn 93, 100
 Preetz 112
 Presen 274
 Puttgarden 243, 254,
 265*, 272ff
 Pøl 220
 Rangstrup 200*
 Reinfeld 112
 Rejsby 28, 58, 70f
 Rendsborg 229, 255,
 273
 Rens 61, 160, 223
 Ribe 27ff, 58, 231
 Ribe Å 60ff*
 Rinkenæs 50f*, 80, 141
 Rise 220
 Rise (Ærø) 107ff, 113
 Roager 71
 Rojbøl 220
 Rudbøl 27f
 Rudbøl Kog 4
 Rudbøl Sø 59
 Rundemølle 299
 Ryd 92
 Rødding 24, 55ff, 141,
 222, 320
 Rødekro 19, 220, 320
 Rømø 27ff*, 67, 80,
 309
 Rønshoved 207
 Sankelmark 147
 Sejersbæk Kog 3
 Selskær 210
 Sild 96f, 320
 Sillerup 135ff
 Skelde 320

* = billede

- Skelde Skov 130
 Skodborg 56, 320
 Skovby 51
 Skrydstrup 210
 Skærbæk 28, 51, 220ff,
 320
 Slesvig 174ff*, 231, 255
 Slien 174, 227, 266
 Sofiedal 298
 Sommersted 20, 55ff,
 139f, 210ff*, 220, 320
 Stabelholm 96
 Stabershof 257, 274
 Staberhuk 274
 Starup 156
 Store Jynde vad 36, 61,
 223, 298ff*
 Strandelhjørn 220
 Sæd 70
 Søby 100ff, 107f
 Søby Volde 84ff*
 Søbygård 85*, 92ff*,
 106ff
 Søderup 178
 Sønder Ditmarsken 96
 Sønderborg 31ff*, 40,
 41*, 53ff, 69f*, 70, 76,
 80, 84, 92ff, 100, 141,
 142f*, 147, 171, 204ff.
 228, 240, 283ff*, 295
 Sønderborg Lufthavn
 313f*
 Sønderborg Slot 31ff*,
 40, 69, 142, 171f*,
 213, 248, 276*
 Sønderå 298ff
 Taksensand 67
 Tandslet 170*
 Taps 210
 Tinglev 26, 56, 320
 Tirslund 220
 Toftlund 55ff, 67, 220,
 240, 320
 Tranderup 107
 Trøjborg 245
- Tråsbøl 221
 Tyrstrup 98
 Tyvse 25
 Tønder 3ff, 19, 25ff,
 40, 49, 57, 58ff*, 67,
 68, 70*, 94, 117,
 147ff*, 160, 219, 228,
 236, 240, 255, 283ff,
 298, 305, 320
 Tønning 283
 Tørning Mølle 69
 Uetersen 112
 Uge 240
 Ulkebøl 172*
 Vadersdorf 257
 Vamdrup 18ff
 Vejen 213
 Vemmingbund 130
 Vester Sottrup 320
 Vidå 3, 59ff
 Vidå Sluse 30
 Visby 28
 Vitsø 84ff
 Vodrup 93ff
 Vojens 20, 57, 160,
 213, 221, 320
 Vonsbæk 219
 Vongshøj 27
 Vormstegen 112
 Vyk 112
 Wagrien 272ff
 Wallnau 257
 Wansbek 112
 Wedell 112
 Westerland 320
 Wulfen 272
 Ærø 81*, 83*ff, 142,
 251ff
 Ærøskøbing 83*, 92ff,
 99ff, 106ff*, 113f
 Øster Lindet 220
 Østerholm 245
 Østerland-Før 96f
 Aabenraa 2*, 10ff, 40,
 43ff*, 53ff, 67, 70, 80,
- 96ff, 135ff*, 142, 147,
 160, 222ff*, 228, 240,
 266, 281*, 283ff, 295,
 298ff, 306, 316, 320
 Aabenraa Fjord 153*
 Årøsund 309

* = billede

hvervsvirksomheder. Den største gruppe er de 153 enkeltmandsejede firmaer efterfulgt af 60 anpartsselskaber og på en tredjeplads 19 interessentselskaber. Firmaerne spænder vidt fra et større antal landbrug, håndværksmestre, handels-, service- og engrosvirksomheder til pizzeriaer. Et fællestræk for hovedparten af disse virksomheder er dog, at der på tværs af den juridiske konstruktion helt overvejende er tale om firmaer ejet og drevet af en enkelt person evt. med et meget begrænset antal medarbejdere. På nær landbruget er der stort set ikke tale om produktionsvirksomheder.

I 2016 havde Løjt Kirkeby 100 virksomheder. Hovedparten er oprettet siden 2010, mens der kun er et begrænset antal virksomheder tilbage, som er oprettet før 1980. Bemærkelsesværdigt er der markant færre virksomheder oprettet i 1990'erne, som har overlevet frem til i dag, end det er tilfældet for firmaer oprettet i 1980'erne og nullerne. Gennem årene er der også sket en forskydning, så der er betydelig færre landbrug og langt flere virksomheder inden for især serviceerhvervene og de liberale erhverv. Som på andre områder er Løjt Kirkeby også erhvervsmæssigt en helt usædvanlig by med et stort dynamisk erhvervsliv inden for sektorer, som sjældent ses på landet.

Beboerne

Det påvirker også befolknings sammensætningen i de to landsbyer. Burkal Sogn har oplevet et fald i befolkningstallet siden 1980 på 24%. St. Jyndevad er en udpræget pensionistlandsby, hvor de ældre på 65 år og derover udgør 42,7% af indbyggerne.

På samme tid er det også en meget ung landsby, idet børn op til 15 år udgør 17,7% af indbyggerne og de unge 16-19-årige andre 6,3%. Går man ud fra, at disse grupper er uden for arbejdsmarkedet, er 32 personer eller kun en tredjedel af beboerne i 2016 på arbejdsmarkedet. Til sammenligning udgjorde de erhvervsaktive i hele Aabenraa Kommune 55,3%.

Omvendt er Løjt Kirkeby præget af en stor gruppe erhvervsaktive, idet 54,7% af indbyggerne i 2014 var i den erhvervsaktive alder 18-64 år. 19,2% var over 65 år, og 26,1% var børn og unge under 18 år. Løjt Kirkeby er altså en relativ ung landsby præget af mange børnefamilier. Det er også en landsby præget af funktionærer inden for især den offentlige sektor. 40,1% af de erhvervsaktive er beskæftiget inden for offentlig administration, undervisning og sundhed, andre 4,1% inden for kultur, fritid og anden service, typisk inden for den offentlige eller offentligt finansierede sektor. Man finder dog også en betydelig gruppe af funktionærer inden for bl.a. erhvervsservice, finansiering og forsikring. Det er langt flere end Aabenraa Kommune generelt. De to andre betydelige sektorer er handel og transport, som beskæftiger 21,5% af befolkningen, samt industri, råstofudvikling og forsyningsvirksomhed, der beskæftiger andre 11,9% af de erhvervsaktive. Det er markant mindre end kommunen generelt.

Selv om der ikke foreligger tal for indkomsterne i Løjt Kirkeby i 2016, er der ingen tvivl om, at Løjt Kirkeby er en meget ressourcestærk landsby, hvilket ikke er nogen tilfældighed. Aabenraa Kommune har siden 1970 satset stærkt på en bymæssig udvik-

Løjt Skole, opført 1914 i Heimatschutz-stil efter tegninger af tønderarkitekten L. Thaysen, er en af mange bevaringsværdige bygninger i Løjt Kirkeby.

ling af Løjt Kirkeby, hvor der er udbygningsmuligheder og betydelige naturværdier. Udviklingen har helt overvejende bestået af parcelhuskvarterer, der tiltrækker børnefamilier.

Foreningslivet

I kraft af sin størrelse har Løjt Kirkeby langt flere foreninger og et mere specialiseret foreningsliv end St. Jyndevad. Men der er også et lighedspunkt. Det nationalt opdelte foreningsliv er begge steder stort set forsvundet til fordel for nationalt neutrale foreninger, der er fokuseret på mere snævert definerede fritidsinteresser. Dog er Løjt Kirkeby særegen ved at have en erhvervsforening.

Landsbyerne set inde fra

Beboerne i Løjt Kirkeby oplever, at de har et godt naboskab og nærhed til skov og strand. Der er mulighed for at blive gammel i Løjt, da der er ældreboliger og plejecenter. Den kollektive

transport er vigtig. Landsbyen har god offentlig transport, selv om busserne kun kører en gang i timen.

De daglige indkøb klares i Brugsen eller Kiwi. Især Brugsen er vigtig for beboerne, da den bringer varer ud, når man ikke længere selv kan klare indkøbene. Etableringen af Kiwiforretningen anses for et gode for handelen generelt i Løjt Kirkeby. Ellers handles der i Aabenraa og på internettet. I Aabenraa har man også mulighed for at gå til teaterforestillinger i Sønderjyllandshallen, revy'er, koncerter, biograf m.m.

Beboerne i St. Jyndevad er generelt glade for deres landsby. "Folk flytter ikke herfra, folk dør. Der er ikke så mange unge, der flytter ud på landet. De få, der kommer herud, er næsten født og opvokset her og kommer så tilbage" (VM interview). Der er et godt sammenhold og naboskab, så man passer på hinanden. Man kan både passe sig selv og/eller deltage i

fællesskabet. Da vandrerhjemmet 'Bopladsen' i vinteren 2015-2016 havde stort rykind af flygtninge, var der flere af byens beboere, der tilbød at hjælpe med rengøring o.l. Ulemperne er, at der stort set ikke er offentlig transport til St. Jyndeved. Landsbyen har ingen indkøbsmuligheder, og det er svært at låne penge til køb af hus eller større renoveringer. Og så skal alle fritids- og kulturtilbud opfindes af beboerne selv.

Politik og forhåbninger for fremtiden

Forskellene slår også igennem i forhold til landsbyernes forhåbninger og ønsker for fremtiden. I kraft af sin størrelse har Løjt Kirkeby tre byrådsmedlemmer i Aabenraa byråd, der har 31 medlemmer, mens Burkal Sogn ikke er repræsenteret i byrådet. På de interne linjer arbejder foreningen Løjtland Fællesråd på at fastholde,

fremme og koordinere Løjts interesser. To af foreningens mere politiske grupper er infrastrukturgruppen, der arbejder med lokalplanlægning på Løjt Land, og stiggruppen, som arbejder for en udbygning af stinettet. Et af de områder, som foreningen og beboerne i Løjt Kirkeby har arbejdet på, er en ny helhedsplan for Løjt Kirkeby.

I Løjt Kirkeby håber man, at en ny helhedsplan for byen gennemføres eventuelt med delvis frivillig arbejdskraft. Flere vil gerne flytte til den attraktive landsby, hvilket bl.a. skyldes beliggenheden og de mange aktive mennesker. Det kræver dog en by af en vis størrelse, og at byen i forvejen har de vigtigste faciliteter. Den positive udvikling er selvforstærkende (ESB interview).

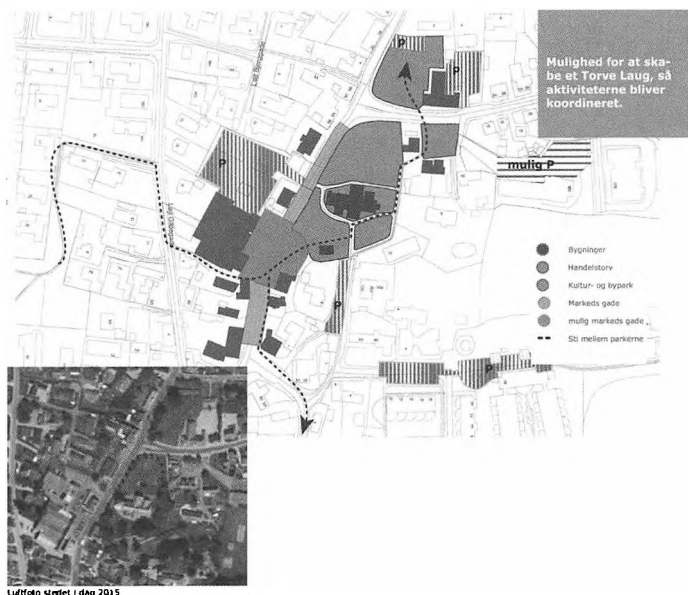
"Det ville være godt, hvis der var flere erhvervsdrivende. Det er en skam, at der ikke rigtig er gang i de erhvervsgrunde, der ligger før Løjt, som

Omklædningsrummet ved boldbanen i St. Jyndeved, som er et vigtigt omdrejningspunkt for beboerne.

Foto: Kim Furdal, Museum Sønderjylland, ISL-Lokalhistorie.

Udsnit af helhedsplanen for Løjt Kirkeby, som beboerne håber, bliver realiseret.

er gået lidt død. Det skal dog ikke være produktionsvirksomheder, der støjer. Men der har faktisk været nogle - murere, elektrikere - der gerne vil bygge nyt, og det kunne godt være pænt. Men nu snakkes der om, at der skal bygges boliger. Men grundene har været meget dyre, og dertil kommer så tilslutningerne, som udgør lige så meget som købssummen. Politikerne ville simpelthen ikke af med de grunde" (ESB interview). Men hvad disse grunde angår, er meningene delte. BH kunne godt tænke sig, at industrigrundene bliver lavet om til parcelhusgrunde i stedet - industrien skal ud til motorvejen.

Beboerne i St. Jyndevad har ikke formelle organisationer, der kan varetage landsbyens interesser. De håber, at der kommer flere familier og bedre busforbindelser til byen. Kommunen kunne efter deres opfattelse godt hjælpe lidt til med at vende udviklingen, hvis de f.eks. ville sørge for bedre offentlig transport og/eller gøre det

lidt hyggeligt ved sportspladsen med borde og bænke, så man kunne mødes og grille. "Der er simpelthen så dejligt dernede" (HÆ interview). Sønderå trænger ligeledes til en kærlig hånd. Den er meget tilgroet, og kano-sejlads er knap nok mulig. De borde og bænke, kommunen for mange år siden satte op forskellige steder langs åen, er efterhånden helt rådne (RÆ interview).

Så håber beboerne, at de lovede bump på Flensborgvej bliver en realitet. Der er også et brændende ønske om, at kloaksystemet bliver forbedret, så de bliver fri for stinkende kloaklugt over hele byen, oversvømmede kældre og kloakdæksler, der løftes af, så der står tykke stråler op fra kloakken, når det regner.

Landsbyernes placeringer og historiske udvikling trækker nogle spor helt frem til i dag, som er med til at sætte nogle rammer for landsbyernes liv i dag og i fremtiden. Fortiden er aldrig fortid.

Grænselandskronik

Af Jørn Buch

Asylspray og Code-switching. Det er nye begreber, som har præget avisspalterne. Begreberne indgår også i Jørn Buchs Grænselandskronik sammen med andre emner fra Grænselandets aviser. Grænselandskronikken er udtryk for forfatterens holdning og udtrykker ikke nødvendigvis Historisk Samfunds holdninger.

Grænsekontrol - våbensmugling, asylspray og asylkram

De flensborgske butikker, som sælger våben, kan i Flensborg Avis den 8. august berette om et stigende salg af gaspistoler og peberspray, som ikke er tilladte i Danmark. Grænsekontrollen har ikke ændret meget ved danskernes efterspørgsel. De er bare blevet mere forsigtige, siger en våbenhandler. Men smuglet over grænsen bliver der.

Den 24. september begyndte en række unge i Haderslev fra det såkaldte Danskernes Parti at uddele, hvad de tillader sig at kalde asyl-spray, til unge kvinder på gågaden i Haderslev. Asyl-spray'en viser sig at være en hårlak fra Matas, som iflg. JydskeVestkysten har taget afstand fra, at det indvandrerkritiske parti bruger deres navn for at få underskrifter til at blive opstillingsberettiget til Folketinget.

Det har dog heldigvis fået en række andre unge til at reagere. De opfordrer i stedet til, at man uddeler 'Asylkram' sammen med kaffe, kage og blomster. De to unge initiativtagere, Liv Clausen fra Tønder og Majken Lex fra Haderslev, er chokerede over, at "vi er landet et sted i Danmark i 2016, hvor det er ok at gøre noget, som er åbenlyst racistisk og diskrimi-

nerende". Gad vide, hvad Haderslevs borgmester mener om disse to vidt forskellige initiativer i Haderslevs gågader?

SIAD - privat grænsekontrol

I tider med voldsom privatisering af en lang række offentlige funktioner, er foreningen SIAD - Stop Islamiseringen Af Danmark, som blev oprettet i 2005 - nu begyndt at lave deres egen private grænsekontrol. Det skriver avisen JydskeVestkysten i nogle artikler den 26. og 28. september, hvor de kan berette om SIADs patruljering som et udtryk for deres utilfredshed med politiets grænsekontrol. De mener, at grænsen er pivåben, som de udtrykker sig og gentog i DR P1's morgennyheder den 29. september.

Politiet forholder sig i første omgang afventende, men tager afstand fra SIADs såkaldte grænsekontrol og trusler om at foretage anholdelser af illegale grænseoverløbere. Men en evt. civil anholdelse er ikke ulovlig i henhold til dansk ret, siger lektor i strafferet Trine Baumbach fra Københavns Universitet til avisen, men tilføjer, "at forbrydelsen skal retfærdiggøre en civil anholdelse ... ellers kan man risikere at skulle betale erstatning".

Code-switching

En ung sydslesviger, Mathilde Horning-Nissen, blev i sommer færdig som cand.merc. i tysk fra Aarhus Universitet. Hendes afsluttende speciale handlede om code-switching, dvs. at man ofte henter begreber og sætning-

ger fra andre sprog, når man taler sit eget modersmål. Derfor ville hun se på, om denne stadige blanding af forskellige sprog - i grænselandet ofte dansk/tysk eller tysk/dansk - fik betydning for indlæringen. Og om det fik betydning for identiteten.

Problemstillingen har især betydning for mindretalsskolerne på begge sider af grænsen. De kan ånde lettede op, for Hornung-Nissen konstaterer, at det ikke fik betydning for indlæringen af det talte sprog, men tværtimod gør det lettere for dem at indlære et tredje sprog.

Mathilde Hornung-Nissen har i en kronik i Flensborg Avis den 27. august redegjort for sit spændende og relevante speciale, som fortjent fik karakteren 12. Tillykke!

Tysk sprog i danske skoler

Den danske undervisningsminister Ellen Trane Nørby opfordrer i JydskeVestkysten den 12. august til, at flere skoler tilbyder tidligere undervisning i faget tysk. Men det skal fortsat være frivilligt for de enkelte kommuner, siger hun, om de vil begynde tysk-undervisningen tidligere end fra 5. klasse, og der følger ikke ekstra penge med fra ministeren.

I foråret 2015 søgte kommunerne Aabenraa og Tønder i fællesskab med UC Syddanmark om støtte fra A.P. Møller-fonden, som bevilligede 1,325 mio. kr. til projektet. Det er altså private penge og ikke den danske stat, der er med til at fremme danske elevers sprogkompetencer på trods af, at dele af det danske erhvervsliv efterspørger meget bedre tyskkundskaber hos deres medarbejdere.

På gymnasieniveau kan JydskeVestkysten i en artikel den 14. august be-

rette om et projekt 'Tysk - en karrierevej', som har stor succes på en række syd- og sønderjyske gymnasier. Projektet blev sat i gang i 2015 og løber indtil 2017. Flensborg Avis' gode og dygtige chefredaktør - hvis ledere det er en fornøjelse at læse - skrev i JydskeVestkysten den 13. august et læserbrev "Hallo Esbjerg og Kolding, er der nogen?", hvor han kritiserer de danske politikere, som taler om problemerne, men ikke gør noget ved det. Godt brølt, løve!

Internetside om dansk ret

Avisen Der Nordschleswiger kan den 24. september fortælle, at der er blevet oprettet en internetportal Recht-daenisch.de, som på tysk skal hjælpe tyske firmaer og tyske forbrugere med at forstå de særlige danske retsregler vedr. arbejdsret, lejekontrakter, indførsel af en tysk bil til Danmark m.m.

Den nye portal kan også hjælpe tyske arbejdsgivere, som gerne vil ind på det danske marked. Tyske arbejdsgivere kan på portalen få besked om de særlige danske arbejdsretsregler, skatteregler o.a.

Dänemark tickt anders, hedder det i portalen, som også har en række links til andre relevante portaler.

Krisecentre overfyldte

De nordslesvigske krisecentre for voldsramte kvinder er så overbelastede, at man i flere tilfælde enten må afvise voldsramte kvinder eller sende dem videre til andre krisecentre i Danmark, skriver avisen Der Nordschleswiger den 22. september og tilføjer, at der ingen ledige pladser er på krisecentrene i Haderslev og Aabenraa.

Tove Lagoni fra krisecentret i Aa-

benraa fortæller til avisen, at behovet for ekstra pladser er stigende overalt på Danmarks eksisterende 42 krisecentre, og at behovet for psykologisk hjælp er voksende, da mange af kvinderne er stærkt traumatiserede.

Grænsedåser

Flensborg Avis kan den 27. august berette, at en tidligere dansk-tysk aftale om pant på de i Tyskland indkøbte øl og sodavand m.m. fra 2018 tilsyneladende er udskudt indtil videre. Man forklarer ikke hvorfor, udover den politiske usikkerhed om aftalen, men avisen skriver, at organisationen Dansk Erhverv har klaget til EU-kommissionen for at få et klart svar på, hvorfor tyskerne kan slippe for at opkræve pant i grænsebutikker, når der i resten af Tyskland er pant.

Gad vide, hvad de danske kunder i de tyske grænsebutikker mener om grænsekontrol og de særlige tyske regler for grænsehandel?

NDR ny chef

NDR, Den tyske regionalradio i Flensborg, har netop fået en ny chef, skriver avisen Der Nordschleswiger den 22. september og fremhæver, at den nye kvindelige chef Nadina von Studnitz vil satse på at lære dansk og fremme det grænseoverskridende samarbejde: "Uden dansk kan man ikke klare sig på NDR", siger hun.

Avisen kunne også meddele, at NDR allerede er i gang med at planlægge et program om Østersø-regionen, hvor NDR1 Welle Nord vil beskæftige sig med Danmark og specielt se på Nordslesvig.

Grænsekontrollen har ikke ødelagt turismen ved Vadehavet. Omvendt holder flere danske turister ferie i Nordtyskland.

Foto: Hans Christian Gabelgaard, Jydske Vestkysten.

EU domstolen i Luxembourg skal tage stilling til EU's forvaltning af Lissabon-traktatens bestemmelser om borgernes fundamentale rettigheder.

EU's borgerinitiativ

Det tyske mindretal har en dygtig leder af mindretallets sekretariat i København. Jan Diedrichsen hedder han, og han skriver ofte gode og relevante kommentarer i avisen Der Nordschleswiger. Den 20. september skrev Diedrichsen under rubrikken Diese Woche in Kopenhagen - Denne uge i København - en kommentar til EU's højt besungne åbenhed over for borgerne i EU, som kommer til udtryk i den reformerede Lissabon-traktats artikel 2 om borgernes fundamentale rettigheder, som han mener ikke fungerer i praksis.

Allerede i 2013 tog FUEN, Den Europæiske Mindretalsunion, initiativ til en underskriftindsamling, som skulle tvinge EU-kommissionen til at tage initiativer, der ville retssikre mindretallene fra den truende assi-

milering med flertalsbefolkningerne og i stedet støtte en kulturel mangfoldighed i Europa.

Jan Diedrichsen kalder EU's adfærd for absurd og frygter, at de europæiske mindretals støtte til EU risikerer at ophøre. Men han håber, at dommerne ved den europæiske menneskerettighedsdomstol i Luxembourg kan tvinge EU-kommissionen til at tage underskriftindsamlingen alvorligt. Domstolen begyndte sine forhandlinger i midten af september.

Museum Sønderjylland ny chef

Det bliver lederen af Danmarks Jernbanemuseum i Odense, Henrik Harnow, som fra den 1. december bliver den med spænding ventede nye direktør for Museum Sønderjylland. Flensborg Avis refererer den 27. sep-

tember Museum Sønderjyllands pressemeddelelse, hvoraf det fremgår, at den nye direktør skal "arbejde med en ny strategi og handlingsplan", som skal "tilpasses de krav, som kulturinstitutioner virker under". Det vil på jævnt dansk sige, at den nye direktør skal finde ud af, hvor der skal spares.

Henrik Harnow, som afløser arkæologen Orla Madsen, har udover at være leder for Jernbanemuseet også været kulturarvschef for Odense Bys Museer og har bl.a. forsket i byudvikling, industrialisering, bygningskultur og kulturlandskab.

Nyt orgel til Adelby kirke

Johannes-kirken i Adelby ved Flensborg skal have et nyt orgel. Den tyske kirke bruges også af den danske menighed og er blevet det siden 1933. Kirken har søgt A.P. Møller-fonden om støtte til køb af et nyt orgel.

A.P. Møller-fonden har givet tilsagn om støtte til kirkens nye orgel, skriver Flensborg Avis den 16. september, da kirken er vigtig for den danske menighed, og fordi Adelby kirke fra omkring 1200 har haft stor betydning for den danske kultur i området.

Kultursamarbejde

Det grænseoverskridende kultursamarbejde ser ud til at kunne fortsætte, fortæller Stephan Kleinschmidt fra Slesvigske Parti til avisen Der Nordschleswiger den 27. september, men det bliver med mindre støtte fra flere af de deltagende parter. Kultursamarbejdet startede i 2008 som et nordslesvigske projekt, men blev i 2013 udvidet med Region Syddanmark, de tyske amter (Kreise) Nordfriesland, Schleswig-Flensburg og byen Flensborg. Projektet støttes af

såvel den danske stat som den slesvig-holstenske delstat.

Turisme

Det ser ud til, at turisterne ikke har svigtet Nordslesvig i denne sæson. På Rømø har der været totalt udsolgt, og man kunne have lejet mange flere sommerhuse ud, skriver Der Nordschleswiger den 20. september, men tilføjer, at det ikke gik så godt alle steder, bl.a. hos Gammelbro Camping ved Årøsund. De fleste tyske turister kommer for at opleve sand, strand, natur og hav. Men samtidig er der iflg. JydskeVestkysten den 27. september bekymrende røster om, at turismen omkring vadehavet ikke kommer til at ødelægge naturen og belaste den lokale befolkning.

Frygten for, at grænsekontrollen ville have afskrækket turisterne i at komme til Danmark, ser dermed ud til at have været ubegrundet. Direktør Karsten Justesen fra Destination Sønderjylland så dog gerne, at der fremover kommer flere gæster fra f.eks. Holland, da de allerede har ferie i maj. De kunne dermed være med til at forlænge sæsonen.

Omvendt viser det sig, at stadig flere danskere har fundet ud af at tage på ferie i Nordtyskland, skriver Der Nordschleswiger den 28. juli, da mange kombinerer en lille ferie med indkøb. Alene i Flensborg er antallet af danske overnattende gæster tredoblet de sidste fem år.

Oplev Sydslesvig

I Sydslesvig er de heldige at have en så vaks, empatisk og engageret person som Katrine Hoop, som desværre netop derfor af visse reaktionære kræfter af og til bliver kritiseret i

Flensborg Avis' spalter. Katrine Hoop er blevet projektleder for Oplev Sydslesvig. Flensborg Avis kunne den 28. september berette om hendes indsats for at finde en programmør til internetportalen Oplev Sydslesvig.

Katrine Hoop var tidligere bl.a. leder af Aktivitetshuset i Flensborg og er nu leder af et projekt, som skal udvikle en internet-portal om Sydslesvig, som over tre år bliver støttet med 3.1 mio. d.kr. af Folketingets Sydslesvigudvalg.

Grænsependlere

Man skulle tro, at EU's frie marked med åbne grænser ville være med til at lette grænsependlernes situation, men det er ikke altid tilfældet. Begge de to mindretalsaviser kunne den 26. september fortælle om et møde på Dansk Centralbibliotek i Flensborg lørdag, den 24. september, som Regionskontoret havde inviteret til. Der Nordschleswiger skriver den 22. september, at der i 2015 var 14.000 personer, som pendlede fra Tyskland til Danmark.

Der er problemer, hvis et firma går konkurs, som f.eks. BIOS, hvor en del redere kom fra Tyskland - men mange af dem var ikke engang medlem af en fagforening! Og hvordan er det med dagpenge? De er ofte højere i Tyskland end i Danmark - hvor det som bekendt skal kunne betale sig at arbejde, og det kan det åbenbart ikke i Tyskland, skulle man tro! I Danmark er der loft over dagpengene, i Tyskland får man en procentsats uanset lønnens størrelse.

Mange pendlere har også problemer med, at der i Danmark stort set ikke længere er nogen personlig betjening hos de kommunale myndigheder. Det gælder i øvrigt ikke alene pendlerne, men også for store dele af den danske befolkning, at Borgerservice betyder, at der ikke længere er nogen service!

EC-Karte Deutschland

Mange danskere oplever Tyskland som et moderne og teknologisk vel fungerende land. Det er Tyskland også - men alligevel oplever mange

Katrine Hoop, Flensborg, er blevet leder af et projekt, som skal udvikle en internetportal om Sydslesvig, som støttes af Folketingets Sydslesvigudvalg.

også, at de ofte ikke kan bruge deres Visa eller MasterCard, når de er i Tyskland eller i Østrig. Da kræves der ofte det særlige tyske EC-Karte. Det har iflg. Flensborg Avis den 22. august fået formanden for erhvervsfolkernes sammenslutning, Flensburger Gilde, optiker Jens Drews, til at reagere. Drews mener, at mange danskere ofte undlader at købe, da de ikke kan bruge deres Visa-Dankort, og det kalder Drews med rette dårlig service.

DSB-app national

DSB er blevet moderne - sådan da. Med en app på sin mobiltelefon kan man bestille sit tog - men ikke, hvis du skal krydse grænsen for at køre til Flensborg. Da gælder alene det gamle system, hvor du via netbutikken skal printe din billet ud. Og det selv om det er DSB's egne tog, som kører til Flensborg.

Køber du omvendt en billet gennem DB-Deutsche Bahn med en DB-app på din mobiltelefon, så er der ingen problemer, skriver Flensborg Avis den 16. august. Så kan du bestille en billet fra Flensborg til København.

Glücksregion

Chefredaktør Gwyn Nissen, hvis mor er waliser og faderen tysksindet sønderjyde, har i to fine ledere 15. og 17. september bl.a. glædet sig over, at det tyske mindretal skal være med til at markere 100-året for den danske Genforening i 1920. Men han er også glad for at bo i en region, som bygger bro mellem Slesvig-Holsten, som viser sig at være det lykkeligste tyske forbundsland, og Danmark, som ofte omtales som verdens lykkeligste land, hvor Nordslesvig endda skulle være den lykkeligste del. Gwyn Nissen fremhæver dog ganske realistisk, at ikke alt

er lige tilfredsstillende omkring de samfundsmæssige forudsætninger for lykke, som ikke alle får del i.

Til gengæld er Gwyn Nissen ikke i tvivl om, at glæden over at skulle deltage i festlighederne i 2020 kan bruges til få det dansk-tyske grænse-land på UNESCO's Verdensarvsliste som grænse-landsmodel.

NORDBAU - Dansk byggeri udfordret

Flensborg Avis kan i flere artikler den 9. og 17. september fortælle, at mange danske firmaer gerne vil ind på det tyske marked, men ofte ikke er tilstrækkeligt forberedte. Direktøren for et marketings- og kommunikationsfirma i Hamborg siger til avisen, at under en femtedel af de danske firmaer, som søger ind på det tyske marked, får succes. Det skyldes, at de danske firmaer ofte ikke er tilstrækkeligt forberedte på de tyske markedsforhold omkring konkurrenceforhold, marketing, prisstruktur m.m.

I september fandt den store internationale NORDBAU-Messe sted i Neumünster med deltagelse af en række danske virksomheder. Den danske generalkonsul i Hamborg, Martine Gram Barbry, var med til at åbne messen, og hun fremhævede vigtigheden af, at danskerne ikke alene forstår de kulturelle forskelle, men især at de skal kunne og bruge det tyske sprog. Hvis jeg skulle give et råd til andre danske firmaer, der skal her ned, sagde hun til Flensborg Avis, så er det klart at få en medarbejder med, der kan tale tysk!

Frisiske talemåder

Den kendte frisiske professor Volkert Faltings har sammen med Reinhard

Janken lavet et leksikon over frisiske talemåder, som de kommer til udtryk på øerne Før og Amrum. De dokumenterer iht. Flensborg Avis den 28. september, at de frisiske talemåder ikke uventet er præget af plattysk og hollandsk, men at sønderjysk også har en vis betydning. Det kan måske skyldes, at Amrum og den vestlige del af den smukke ø Før var kongerigske enklaver fra middelalderen indtil 1864? Her gjaldt dansk ret, dvs. Jyske Lov.

Kræftsamarbejde slut

Det dansk-tysk grænseoverskridende samarbejde omkring bestråling af kræftpatienter på Franziskus-hospitalet i Flensborg ser ud til at slutte, skriver de to mindretalsaviser Der Nord-

schleswiger og Flensborg Avis i en række artikler i september. Det skyldes, at Region Syd skal spare, og at de derfor sender patienterne til Vejle Sygehus i stedet. Men det skyldes også, at der ikke kommer tyske patienter til Danmark, som skulle være med til at udligne udgifterne.

Det har fået journalisten Andrea Kunsemüller til i en kommentar i JydskeVestkysten den 17. september at beklage, at der alene tages økonomiske hensyn, og at der ses bort fra vigtigheden af at fremme det grænseoverskridende samarbejde, som skulle udvikle det gode naboskab. Men hun erkender, at det skal være gensidigt, og at det tager tid. Kunsemüller sætter korrekt besparelsen i relation

Den danske generalkonsul i Hamborg Martine Gram Barbry og Slesvig-Holstens ministerpræsident Torsten Albig åbner den store internationale messe NORDBAU i Neumünster med dansk deltagelse.

Foto: Anton Heilskov, Flensborg Avis.

Foto: Martina Metzger, Flensborg Avis.

Det tog en times tid at få sat det nye skilt i Sønderborg Lufthavn op.

til den vanvittige sag om BIOS, hvor regionen uden overblik har mistet masser af millioner - og derfor ikke har råd til 1.1 mill. til et grænseoverskridende kræftsamarbejde!

Flensborg elsker dig

Sønderborg Lufthavn har i slutningen af juli fået et nyt skilt, som reklamerer for, at de flyrejsende skal huske at tage en tur til Flensborg. Det står selvfølgelig på dansk - ellers ville der nok være enkelte sønderborgere, som ville rive skiltet ned. Skiltet signale-

rer, at Sønderborg gerne vil være lufthavn for en større region, som inkluderer Flensborg, der ligger meget tættere på Sønderborg end på Hamborg.

Sønderborg Lufthavn er glad for initiativet, som skyldes flensborgske forretningsfolk. Lufthavnen har i forvejen mellem 10 og 15 procent af sine kunder syd for den dansk-tyske grænse. Sønderborg kan nemlig også reklamere med, at det hos dem går hurtigere med incheckningen. Men kunderne sydfra skal til gengæld først igennem en grænsekontrol! ■

Dansksindet under ørnebanneret

Sune Wadskjær Nielsen: 'Dansksindet under ørnebanneret. En biografi om sønderjyden Johannes Christensen'. Skriveforlaget, København 2015. 312 sider, ill. Pris: 199 kr.

Sønderjyden Johannes Christensen (1896-1965) deltog på tysk side i Første Verdenskrig. Han var bror til den sønderjyske fører Hans Jepsen Christensen, men Johannes' historie er ikke mindre interessant end storebrorens. Efter Verdenskrigen blev han formand for Sønderjysk Forening for Odsherred og amtssammenslutningen De Sønderjyske Foreninger i Holbæk Amt (Grænseforeningen) - poster, som han bestred frem til sin død i 1965. Johannes Christensen var altså virksom i de mest omskiftelige tiår i grænselandets historie, og det er Sune Wadskjær Niensens fortjeneste, at han har opdaget dette og fastholdt, at bogen ikke kun skulle handle om hovedpersonens krigsoplevelser.

De centrale kilder er feltpostbrevene fra krigen, men materialet er udbygget med dagbogsoptegnelser og breve fra Johannes' egen og fra hustruen Marthas hånd. Materialet træder tydeligt frem i teksten, men forfatteren fastholder heldigvis, at det er ham, der er fortælleren.

Vi møder Johannes i Visby omkring århundredskiftet, hvor kontrasten mellem tysk indoktrinering i skolen og den danske bevidsthed i hjemmet er stærk. Familiens engagement i den dansk-nordslesvigske bevægelse bliver afbrudt, da Verdenskrigen bryder ud, og Johannes og hans brødre bliver indkaldt. Johannes møder i Husum i slutningen af 1915 og bliver i september 1916 sendt til Verdun. Her deltager han i kampene omkring Fort Douaumont, som franskmændene sætter alt ind på at pulverisere og generobre.

Tabstallene er skyhøje, men Johannes Christensen overlever. Det styrker hans gudstro, men også hans overbevisning om, at resten af livet skal bruges på kampen for Sønderjylland. Under en orlov i foråret 1917 flygter han til Danmark og kommer til hægterne på Vallekilde Højskole i Odsherred. Så snart lejligheden byder sig, er han tilbage i Sønderjylland, og op til afstemningen i Mellemlesvig i marts 1920 deltager han i dør-til-

dør-agitationen på Vestkysten. I mellemtiden er han blevet forlovet med Martha Olsen, hvis far driver en stor gård i Odsherred. Johannes overtager både gård og formandspost i Sønderjysk Forening for Odsherred fra svigerfar. Det lader i det hele taget til, at Johannes Christensen på flere områder importerer den tradition for folkeligt foreningsarbejde, som han kender fra Nordslesvig, til Odsherred. Hurra-patriotisme er der ikke meget af - han går i stedet fra dør til dør og får folk med på at gøre en indsats.

Efter Anden Verdenskrig får Johannes Christensen rigeligt med foreningsarbejde at tage sig af ved siden af bedriften. Han koordinerer Sydslesvig-hjælpen i Holbæk Amt, og senere samler han 105.000 kr. ind til en dansk mindretalsskole i Hatsted nord for Husum. Med rette føler Johannes Christensen historiens vingesus, da han personligt indvier skolen, der ligger få kilometer fra den by, hvor han 37 år tidligere har været rekrut i den dengang uovervindelige kejserlige hær.

Johannes Christensen døde ikke på Vestfronten. Han døde i 1961, da han væltede med en traktor. Denne slutning overrasker. Men den bekræfter det valg, som Johannes Christensen traf, da han i 1917 deserterede til Danmark: Man kan adlyde parolen og dø for fædrelandet - men man kan også holde sig i live og gøre så meget som muligt for samme sag. I Johannes Christensens tilfælde var det ikke så lidt endda.

Axel Johnsen

Krigsårene i Tønder 1940-1945

Viggo Møballe: 'Krigsårene i Tønder 1940-1945. Erindringer'. Udgivet af Lokalhistorisk Forening for Gl.-Tønder kommune. Uden år (2015). 55 sider. Rigt illustreret. Pris: 100 kr.

75-året for den tyske besættelse af Danmark i 1940 kastede naturligt nok en del litteratur af sig. Mange bøger skildrede begivenhederne både nationalt og lokalt, og naturligt nok blev erindringslitteraturen også beriget med adskillige værker. Et af disse er skrevet af Viggo Møballe, der er født og opvokset i Tønder. Han var 11 år, da tyskerne marcherede over grænsen 9. april, og altså 16 år gammel, da de marcherede den anden vej 5. maj 1945. I et forord skriver han at

han er blevet opfordret til at skrive sine erindringer, og som læser kan man kun være glad for, at han har taget imod opfordringen.

Viggo Møballe's bog er i modsætning til mange erindringer meget lidt centreret om forfatteren selv. Ind i mellem tager han naturligvis direkte udgangspunkt i sit eget liv, som i et afsnit om hans læretid hos købmand Bai Nielsen i Vestergade, men langt det meste af bogen består mere af en skildring af livet i Tønder i de berørte år, som det blev iagttaget af en teenagedreng. Derfor er læseren behageligt fri for lange skildringer af forfatterens egen skolegang, men får i stedet præsenteret det liv, som alle skoleelever levede i Tønder under Besættelsen. Vi bliver godt informeret om hverdagen i Tønder, både som den blev præget af Besættelsen, men også i al almindelighed. Der er naturligvis beskrivelser af det præg, de tyske soldater satte på byen, af rationering, sabotage og bombeangreb, men også af områder, der ikke er helt så velkendte. Her kan man pege på beskrivelser af seminarieelevernes kummerlige værelsessituation, julemandens ankomst til Tønder, efterspørgslen efter kolonihaver, dørhandelen, anlæggelsen af Kongevejen og meget andet. Korte og lange afsnit veksler mellem hinanden

Viggo Møballe skriver flydende, hvilket gør bogen til en fornøjelse at læse, og i samarbejde med lokalhistorisk arkiv er bogen også blev meget velillustreret. Skulle man have en anke, er det, at bogen ikke er blevet meget længere, for der er sikkert meget mere at fortælle! Den slutter da også mærkeligt abrupt, som om der lægges op til en del 2 om livet i Tønder efter Besættelsen. Kan hænde, den er under udarbejdelse.

lsm

Mor, stem på mig

Nina Jepsen: 'Als die Menschen gefragt wurden. Eine Propagandaanalyse zu Volksabstimmungen in Europa nach dem Ersten Weltkrieg'. Münster og New York 2015. 368 sider, rigt ill. Pris: 45 euro - ca. 340 kr.

Selv om vi gerne vil tro det, så var Sønderjylland ikke det eneste sted, hvor man forsøgte at løse de nationale konflikter efter

Første Verdenskrig med en folkeafstemning i de berørte områder. Det skete også i Øst- og Vestpreussen, Kärnten, Øvre Schlesien og Burgenland, hvor der fandt afstemninger sted i perioden februar 1920 - december 1921.

Nu har Nina Jepsen udgivet sin ph.d. afhandling ved Institut for Grænseregionsforskning 'Als die Menschen gefragt wurden' om den propaganda, som fandt sted i disse områder op til afstemningerne. Ph.d.-stipendiatet er resultatet af et samarbejde med Museum Sønderjylland - Sønderborg Slot.

Vi vil traditionelt gerne holde os inden for landsdelen eller i det mindste inden for hertugdømmernes geografiske rammer, men den sønderjyske historie og de mange kulturfænomener lader sig ikke kun forklare og forstå inden for hertugdømmernes grænser. Nina Jepsens afhandling giver mulighed for at blottlægge nogle fælles, men måske mere interessant også nogle særtræk i de forskellige afstemningsområder.

I bogen gennemgår Nina Jepsen den billedmæssige propaganda, som fandt sted på især afstemningsplakater, nødpengesedler og postkort op til afstemningerne. Propagandaen bliver kategoriseret i en række temaer, som mange, der har læst Inge Adriansens bøger og artikler om emnet, vil kunne nikke genkendende til, men også nye kategorier som f.eks. militær, religion, dødsstrusler, dødningehoveder, som findes i andre afstemningsområder. Efter denne gennemgang trækkes ligheder og forskelle op. For dem, som ikke behersker tysk eller som blot ønsker et kort resume af afhandlingens indhold, er der en dansk sammenfatning til sidst i bogen.

Et gennemgående tema på tværs af kategorierne er nationalstat/region og begrebet 'Heimat'. Omkring midten af 1890'erne vandt den tyske pædagog Chr. W. Harnisch's kobling af nationalstat og hjemstavn frem i Tyskland og blev for alvor bundet sammen af den tyske krigspropaganda under Første Verdenskrig.

I modsætning til Tyskland kendes begrebet hjemstavn i Danmark stort set ikke før

Sønderjyderne og de tyske kolonier i Afrika

- søfartsmuseets sommerudstilling 2017 Af Mikkel Leth Jespersen

FRA 1880'ERNE og frem til Første Verdenskrig var der fire tyske kolonier i Afrika: Tysk Østafrika, Sydvestafrika, Cameroun og Togo. Kolonierne fik aldrig stor økonomisk betydning, men de blev vigtige i den politiske debat i Tyskland og for den tyske selvforståelse i Kejserrigets storhedstid. En del tyskere rejste ned til kolonierne som soldater, embedsmænd, farmere og missionærer. De opbyggede infrastruktur og forsøgte at etablere en koloniadministration i områderne.

Hjemme i Tyskland blev der skrevet om kolonierne i aviserne, undervist i koloniernes politiske og økonomiske forhold og lavet museumsudstillinger om afrikanernes sæder og skikke (på museet i Aabenraa havde man således en stor samling af afrikansk etnografi).

Da Tyskland tabte Første Verdenskrig, måtte landet afstå kolonierne til andre europæiske magter, og til stor ærgrelse for mange tyskere var Tysklands tid som kolonimagt endegyldigt forbi.

Den tyske kolonitid er således nærmest sammenfalden-

de med den periode, hvor Sønderjylland var tysk, og sønderjyderne oplevede således kolonialismen på samme måde som alle andre indbyggere i Det Tyske Kejserrige.

Forholdet mellem sønderjyderne og de tyske kolonier er så godt som ubeskrevet. Måske er det fordi, kolonihistorien alle dage har været tabubelagt på grund af de overgreb på lokalbefolkningen, som fandt sted i kolonierne. Måske er det fordi, Sønderjyllands forhold til kolonierne er blevet anset som en parentes i historien. Endelig er det et emne, som har efterladt sig forholdsvis få kilder, og de kilder, der findes, er spredt blandt mange arkiver og hos et stort antal enkeltpersoner. Ikke desto mindre har vi på søfartsmuseet i Aabenraa arbejdet med emnet i nogle år, og den store sommersærudstilling (april-september) 2017 vil omhandle sønderjyderne og de tyske kolonier i Afrika. Udstillingen kommer desuden til at indgå i markeringen af 100-året for salget af de Dansk Vestindiske Øer til USA i 1917, som sætter 2017 i kolonihistoriens tegn.

Vi har allerede været i kontakt med mange institutioner og privatpersoner, der vil låne os genstande til udstillingen, men vi er stadig på jagt efter flere historier om sønderjydernes oplevelser i de tyske kolonier i Afrika. Hvis nogle af denne artikels læsere har kendskab til personer, der rejste til kolonierne, hører vi derfor meget gerne fra jer. ■

Sønderjysk kolonisoldat - en såkaldt Schutztruppe - på vej til Tysk Sydvestafrika (i dag Namibia).

Kunstmuseet Brundlund Slot
 5. nov. - 13. aug. 2017 'På tværs - Sønderjysk kunst på tværs af tid og rum' -
 Tag med på en opdagelsesrejse i museets skatkammer
 af sønderjyske kunstnere.

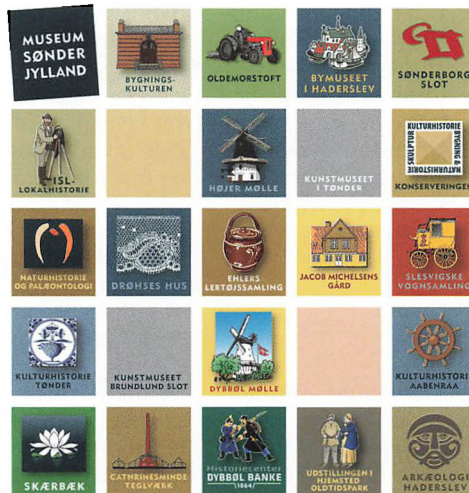
Sønderborg Slot
 Fra 18. jun. Ny permanent udstilling om slottets historie.

Kulturhistorie Tønder
 3. jun. - forår 2017 Kniplinger fra den kvindelige kniplingshandler Anna
 Botilla Winther fra Bredebro.

8. okt. - 30. dec. S.O.S.-Strikkede Olmer Striber - Strik med inspiration
 fra de sribemønstre, som fortidens olmerdugsdynre
 og -bolstre har i smukke røde, blå og hvide farver.

Drøhses Hus, Tønder
 1. apr. - 23. dec. 'Kniplinger fra Sønderborg Slot'.
 1. apr. - 23. dec. 'Fra storhed til forfald' - Om kniplingshistorie i Vest-
 sønderjylland fra 1600-tallet til 1800-tallet.
 1. apr. - 23. dec. 'I tråd med tiden' - Kniplingshistorie fra 1900 til i dag.

Kunstmuseet i Tønder
 17. sep. - 30. jan. 2017 Júlíana Sveinsdóttir - mellem Island og Danmark.

Bliv løbende opdateret på

(fortsat fra side 315)

ca. 1922/1923, hvor den danske hjemstavnsbevægelse blev etableret af bl.a. Claus Eskildsen. Bevægelsen spillede en vis rolle i mellemkrigsårene, men vandt aldrig for alvor indflydelse. I stedet for hjemstavnsforeninger som i Tyskland fik Danmark lokalhistoriske foreninger.

Den tyske kobling mellem nationen og hjemstavnen er derfor en fremmed fugl i en dansk kontekst på dette tidspunkt. Sønderjylland var, som Nina Jepsen også skriver, i dansk optik ikke en hjemstavn, men del af Danmark, som skulle stemmes hjem. Motivet af bonden i den danske propaganda kan derfor ikke tolkes som en hjemstavnsforbundethed, men er snarere udtryk for, at hovedparten af de afstemningsberettigede var bønder.

Begreber som 'Heimatverbundenheit' og 'Heimattreue' er særdeles relevante i en tysk forskningsmæssig sammenhæng, men når de tyske begreber anvendes på den danske propaganda, så kommer de på forhånd til at fremtræde som en 'mangel' på netop disse temaer i den danske propaganda.

Nina Jepsen er inde på centrale temaer og overvejelser i sit afsluttende kapitel om forholdet mellem nationalstaten og lokalsamfundet/regionen. Det er en problemstilling, som utvivlsomt vil komme til at spille en langt større rolle i de kommende år. Et fyldigt dansk resumé af bogen kan downloades, men for os, som endnu dyrker det trykte medium, er det ærgerligt, at den ikke udgives på dansk, så disse perspektiver kunne nå en langt større dansk læserkreds, end det er tilfældet nu.

kf

Sønderjysk Lommeuld

Svend Beier: *'Sønderjysk lommeuld. Vollerup i 1940'erne'*. Sønderjyske levnedforløb nr. 35. *Historisk Samfund for Sønderjylland, Aabenraa 2015. 205 sider, ill. Pris: 198 kr. (Medlemspris 138 kr.)*

Svend Beier, født 1938, er opvokset i en større søskendeflok i landsbyen Vollerup nær Tinglev, hvor faderen havde en vognmandsforretning. Oprindeligt var erindringerne tiltænkt børnebørn og øvrige familie, men Beier er en livlig fortæller med en god hukommelse, og hans bog har interesse også uden for den snævre familiekræds. Vollerup var i 1940'erne og starten af 50'erne et velfungerende landsbysamfund med et godt sammenhold beboerne imellem. I næsten alle ejendomme var der en børneflokk, som havde hele landsbyen som legeplads. "Børn har det med at udforske deres omgivelser", står der, og det gør Svend og hans kammerater sandelig. Der blev bygget huler, kørt ræs i sæbekassebiler og på cykler, gjort interessante fund på lossepladsen, leget i vandløbene, eksperimenteret med ild og tobaksrygning samt meget mere. Børnene tumlede sig uden voksen indblanding, men med muligheden for til enhver tid at kunne søge trøst og hjælp hjemme hos mor, hvis det skulle være påkrævet. Besættelsen og tiden umiddelbart efter danner baggrund. Vareangel, rationeringer, lidt sortbørshandel, BBC's danske radioudsendelser var f.eks. almene vilkår i hele landet. En nødlandet tysk jagerbomber sætter ekstra kolorit på hverdagen. Oven i dette kommer et rids af den særlige grænselandsproblematik. Vollerup havde såvel dansk- som tysksindede indbyggere, generelt kom naboerne imidlertid godt ud af det med hinanden; forfatterens bedste legekammerat var således fra et tysksindet hjem. Omgangssproget var sønderjysk, i bogen gengivet i lydprog med oversættelser i parentes. Lige ud ad landevejen berettes der om løst og fast i små korte afsnit, som vil egne sig godt til oplæsning. Erindringerne har naturligvis speciel lokalhistorisk interesse. Der er kortskitser over byens lokaliteter og bagefter en udførlig fortegnelse over beboerne i de enkelte ejendomme. Familien Beier havde fotografiapparat; bogen indeholder en del sort-hvide fotografier med fin tidskolorit, hertil kommer forfatterens egne lidt ubehjælpelige stregtegninger. Hvad enten man som læser hører til i en kategori, der kan nikke genkendende til mangt og meget i Beiers barndoms minder, eller i en kategori, der her lærer nyt om livet på landet i 40'erne, vil man være godt underholdt af den sønderjyske lommeuld.

Britta Bargfeldt

GRÆNSEFORENINGEN

FOR EN ÅBEN DANSKHED

- Demokrati, ytringsfrihed og ligestilling gælder for alle, også i forholdet til mindretal.
- Forankring i egen kultur er en forudsætning for at have forståelse for andre kulturer.
- Kulturelle mindretal er en vigtig ressource i et demokratisk samfund.
- Dansk sprog og kultur styrkes i mødet med andre sprog og kulturer.

**Du er velkommen til at kontakte
din lokale formand/kontaktperson:**

Povl Solmer Frank
Svanevej 4
6500 Vojens

Kirsten Fanø Clausen
Brobølvej 7, Blans
6400 Sønderborg

Jens Andresen
Sølstedgårdvej 5
6240 Løgumkloster

Andreas Brandenhoff
Vollerupvej 45
6392 Bolderslev

Det er Grænseforeningens formål at støtte danskheden i grænselandet, særligt syd for grænsen, at udbrede kendskabet til grænselandets forhold samt at bevare og styrke dansk sprog og kultur.

Tlf. + 45 33 11 30 63 • info@graenseforeningen.dk • www.graenseforeningen.dk

Byer i krise 1864-1895

Af Kim Furdal

DET ER TILSYNELADENDE et paradoks, at mens Tyskland generelt oplevede en befolkningsvækst i byerne, som accelererede efter 1860, så oplevede byerne i Slesvig-Holsten (købstæder og flækker) en begrænset vækst, stagnation og i enkelte tilfælde ligefrem befolkningsstilbagegang i perioden 1864-1895. Samtidig voksede antallet af tyske storbyer med over 100.000 indbyggere fra otte i 1871 til 48 i 1910. Noget tyder på, at især det tidligere hertugdømme Slesvig blev hårdt ramt af en regional specialisering i Tyskland fra midten af 1800-tallet og frem til omkring 1907, hvor vinderne blev de industrielle centre og taberne landbrugsregionerne.

Det ramte de nordslesvigske købstæder hårdt. Fra 1860 til 1921 voksede befolkningen i Haderslev, Aabenraa, Sønderborg og Tønder med 72%. Til sammenligning voksede befolkningen i Horsens, Vejle, Fredericia og Kolding med 248%. I 1860 havde Aabenraa 5.133 indbyggere og Kolding 3.978. I 1921 var situationen omvendt. Aabenraa havde 7.961 indbyggere og Kolding 17.165. Det var en udvikling, som allerede havde været undervejs i perioden 1800-1860, hvor de sønderjyske byer lige formåede at holde trit med de kongerigske.

Der var dog markante undtagelser. Flensborg oplevede i kraft af skibsværftet, anlagt i 1872, en voldsom vækst på 185% i perioden 1871-1919. Kiel fik i samme periode, med udbygningen af marinestationen, en vækst på 546%. Den lille købstad Westerland på Sild havde en næsten tilsvarende vækst (500%) skabt af en kraftig voksende turistindustri. Omvendt blev især de østlige nordslesvigske

købstæder hårdt ramt af krisen inden for søfarten i slutningen af 1800-tallet. Aabenraa mistede i løbet af 1870'erne således stort set hele sin imponerende sejlskibsflåde.

Taberne var i udpræget grad de mindre købstæder og flækker, der havde rod i landbrugssamfundets produktion og infrastruktur, og som ikke fik del i industrialiseringen, eller hvor eksistensbetingelserne forsvandt efter 1867. En af de hårdtest ramte flækker i Nordslesvig var således Augustenborg, som i årene frem til 1885 mistede 47% af sine indbyggere, efter hertugfamilien forlod byen. Det rettede sig noget op, men i 1919 havde byen stadig mistet en tredjedel af indbyggerne i forhold til situationen i 1871. Højer og Løgumkloster var de eneste nordslesvigske flækker, som oplevede en - omend begrænset - befolkningsvækst i perioden 1871-1920.

Til gengæld fik Sønderjylland en ny gruppe af stationsbyer, der voksede op langs de mange kleinbaner efter 1898. Til de større i Nordslesvig med over 600 indbyggere i 1910 hørte Sommersted, Vojens, Rødekro, Tinglev, Hviding, Skærbæk, Bredebro, Gråsten, Vester Sottrup, Broager, Skelde, Rødding, Gram, Toftlund og Skodborg. I perioden 1867-1910 voksede disse med 57%, men enkelte steder var udviklingen allerede i gang, da jernbanen kom til byen.

Som den internationale økonomi i dag giver nogle voldsomme regionale og lokale forandringer, var de sønderjyske byer i slutningen af 1800-tallet underlagt en ny økonomisk og social situation i Det Tyske Rige, der på afgørende vis har præget Sønderjylland helt frem til i dag. ■